

ՀՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԳԵՄԻԱ
ԱՐԵՎԵԼԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԿՈՆՖԼԻԿՏՆԵՐԻ ԼՈՒԾՄԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿԵՆՏՐՈՆ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ORIENTAL STUDIES

CONFLICT RESOLUTION CENTER OF ARMENIA

ԵՐԻՏԱՍԱՐԳ ԱՐԵՎԵԼԱԳԵՏՆԵՐԻ
ՀԱՆՐԱԳԵՏԱԿԱՆ XX ԳԻՏԱԿԱՆ ՆԱՏԱԳՐՁԱՆ
ՋԵԿՈՒՅՈՒՄՆԵՐԻ ԹԵՋԵՐ

XX CONFERENCE OF
YOUNG ORIENTALISTS OF ARMENIA
THESES

ԵՐԵՎԱՆ - 1999 - YEREVAN

Տղագրվում է
ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի որոշմամբ

Պարասխանաբու խմբագիր՝

դ.գ.թ. Արցալ Ե. Մովսիսյան

Համակարգչային շարվածք և ձևավորում՝

Անահիտ Գ. Վահանյան

1920-ԱԿՄԵ ԹԹ. ԵԳԻՊՏԱՅԻ ՄՏԱՎՈՐԱԿԱՆԻ ԳԱՂԱՓԱՐԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ
ՆԱԳԻԲ ՄԱՏՆՈՒԶԻ قصر الشوق («ԿԱՐՈՏԻ ԱՄՐՈՅ») ՎԵՂՈՒՄ

Եգիպտացի խառնագուն արձակագիր, նորեկան մրցանակի դաիմնելիք Նագիբ Մահիթուհի հայտնի Եռագրությունը ամփոփում է մեծածավալ վեպի ժանրը արարական նոր գրականության մեջ: Եռագրության ընդգրկած ժամանակաշրջանը բավականին մեծ է՝ 1917-1944թթ., և բնական է, որ վերոհիշյալ 3 ստեղծագործություններում այս կամ այն ուժգնությամբ արտացոլվել են բոլոր այն խնդիրները, որոնք հուզել են եգիպտական հասարակությանը վերոհիշյալ ժամանակաշրջանում:

Այս ուսումնասիրության մեջ առանձնացնելով Եռագրության قصر الشوق («Կարոտի սմբոց») վեպը՝ կարևորել ենք այն հանգամանքը, որ այստեղ՝ տեղի ունեցող իրադարձությունները ուղեկցվում են դրանց տրված եգիպտացի մտավորականի գնահատականով, ինչի շնորհիվ ավելի հստակորեն է գծագրվում այն հասարակական-քաղաքական, մշակութային, սոցիալ-հոգեբանական դաշտը, որում ձևավորվել է I և II համաշխարհային պատերազմների միջև ընկած և փաստորեն Եգիպտոսի իրական անկախությանը նախարդած ժամանակաշրջանի եգիպտական հասարակությունը:

Հեղինակի կարծիքը շատ հաճախ ընթերցողին է ներկայացվում ոչ քե անմիջականորեն, այլ խորհրդանիշների միջոցով, որը կարող է պայմանավորված լինել ինչպե՛ս այս բնագավառում արարական գրականության կոտակած հարուստ փորձով, այնպե՛ս էլ քաղաքական հնարավոր հետապնդումից խուսափելու հեղինակի մտայնությանը: Ուստի ուսումնասիրության մեթոդը եղել է վեպի բավանդակությունը խորհրդանիշների համակարգի վերածելու և դրա միջոցով հեղինակի ասելիքը մանրամասնելն ու մեկնարկներով՝ գրական տեքստը զուգորդելով պատմական մեջբերումներով:

1. Կարևորվում է վեպի ինքնակենսագրական բնույթը: Վեպի գաղտնիարխտության հիմնական ժանրությունն է իր վրա կրող հեղարք՝ Էմմալ Աննայ Արդ Էլ Գավալը կենսագրական բազմաթիվ և անվիճելի նմանություններ ունի հեղինակի հետ: Եգիպտոսի համար այսքան կարևոր ժամանակաշրջանը վեպում 18-ամյա պատանու գնահատականներով արտացոլելու չափազանց խիզախ մտադրությունը կարող է մեկնարկներով վերոհիշյալ հերոսի ասելիքի բացատրիկ համաստիությունը:

2. Էմմալ Աննայ Արդ Էլ Գավալի մասնագիտական ընտրության խնդիրը բնարկումներում մտավորականները ներկայացվում են որպես մարդկանց մի խումբ, որոնց գործունեությունը հասարակական պահանջարկ չունի և դատապարտված է Եգիպտոսում:

3. Հուսելնի դամբարանը ներկայանում է որպես արար-մահմեդական ավանդույթի խորհրդանիշ և շարունակական զարգացում է սպրում վեպում՝ արտացոլելով եգիպտական հասարակության կողմից վերոհիշյալ ավանդույթի ընկալման և գնահատման էվոյուցիան:

4. Եվրոպականացված Եգիպտոսի խորհրդանիշ է ներկայացնում Ալիյա Շադդալը, որի կերպարի միջոցով Ն.Մահիթուհը պատկերել է արևմտյան քաղաքակրթության՝ Եգիպտոս ներթափանցած ստրիկտումները, տալիս է դրանց՝ արարական հասարակություն ներթափանցման և արարական հասարակության համար դրանց ընկալելիության, ինչպես նաև օգտակարության կամ վնասակարության աստիճանը:

5. Ն.Մահիթուհ-Էմմալ ինքնակենսագրական զուգահեռներից մեկը՝ զրոյ դառնալու ցանկությունը, ներկայացվում է որպես եգիպտացի մտավորականի

գաղափարական երկփեղկվածությունը լուծելու միջոց, որպես մի նոր, հնարավոր վիպական իրականություն ստեղծելու միջոցով արար-մանեղական ավանդույթը և արևմտյան քաղաքակրթության ձեռքբերումները համադրելու ցանկություն. մի բան, որ անհնարին է ներկայացնում իրական կյանքում:

6. Վեպան հսկայական նշանակություն է տրվում Եգիպտոսի կրթության և արդարադատության նախկին նախարար Սասո Չաղոյիին, որը ներկայանում է որպես հոգևոր Եգիպտոսի խորհրդանիշ, որը երկրի անկախությունը համարում է բոլոր խնդիրների լուծման նախապայմանը, եգիպտացի սպագա քաղաքական գործչի լավագույն կերպար, նոր ձևավորվող մասժողովրդյան բարոյական արժեքների կրող:

7. Նկարագրելով Քեմալի ընտանիքում տիրող բռնակալությունը, որն անգիտության հետևանք է, անդրադարձ է արվում Օսմանյան Թուրքիայի պարասոցում և Մեծ Բրիտանիայի կողմից շահագործված տնտեսական ու մշակութային հետամնացությանը, որը ներկայացվում է որպես Եգիպտոսի ներկա դժվարությունների պատճառ և սպառնալիք ապագայի համար: Անդրադարձ է արվում նաև կրոնական ավանդույթին, որը ներկայացվում է որպես բռնակալության հետևանք և եթե հասարակական առումով դիտվում է կրոնի և հասարակական ավանդույթի տարանջատման, ավանդույթի ռացիոնալիզացիայի և ժամանակին հարմարեցնելու խնդիրը, ապա քաղաքական առումով առաջ է քաշվում կրոնի՝ քաղաքական կողմնորոշումներ չպարտադրելու և կրոնական գործունի ազդեցությունից զերծ պահելով՝ պատմության վերանայման խնդիրը:

ԱՆՏՈՆՅԱՆ ՅՈՒՒԼԻԱ (ԵՂՏ)

«ՍՐԲԻ» ՀԱՄԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՈՑ ԱՎԱՆԳԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ ԵՎ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՍԳԵՒԱԲԱՆՈՒՅԹՅՈՒՆԸ

1. «Սրբի» հասկացությունը հայ մշակույթում բոլորովին միանշանակ չի կարելի մեկնարկել: Այդ տերմինը իր մեջ ներառում է ծագումով տարբեր երևույթներ, որոնք նաև տարբեր տեղ են զբաղեցնում ավանդական մշակույթի և մտածելակերպի մեջ: «Սուրբ» անվանումով կոչում են եկեղեցու կողմից սրբացված կամ հասարակության կողմից ճանաչված մահատակներին, որոնք մեծ մասամբ իրական դեմքեր էին (նշենք, որ սույն գեկույցում կանգ չենք առել այն սրբերի վրա, որոնք պատկանում են ողջ քրիստոնեական կամ համահայկական պանթեոնին և սերտ առնչություն ունեն հեթանոսական աստվածությունների հետ), ինչպես նաև ոչ-անճամպոլված ոգիներին, որոնք որևէ (դրական կամ բացասական) ազդեցություն են ներգործում մարդկանց կյանքի վրա՝ ինքնուրույն կամ միջնորդների օգնությամբ:

2. Առաջին և երկրորդ երևույթները բնութագրելիս՝ չենք կարող չնկատել, որ կան կետեր, որտեղ երկուսն էլ խաչվում են: Հայկական վկայագրությունները հրաշագործ-սրբերի և բուժողների շատ քիչ օրինակներ են բերում, սակայն միաժամանակ կարելի է տեսնել, որ մահատակների զգալի մասը այդպիսի հատկություններ են ձեռք բերում տանջամահ լինելուց հետո, այսինքն՝ նրանց գերեզմանը դառնում է հիվանդություններ բուժելու վայր, հաճախ նույնիսկ «մասնագիտացված» այն բուժում է կոնկրետ հիվանդություններ: Նույն գործառույթն ունեն նաև բազմաթիվ սրբատեղեր, որոնք պատկանում են անամուն սուրբ-ոգիներին: Այդ սրբատեղերը առաջանում են մինչև օր՝ մարդկանց երազներում կամ տեսիլքներում սրբերի արտահայտված ցանկության կամ հրամանի հետևանքով: Եվ սրբերի գերեզմաններն և սրբատեղերը հավասարապես մտնում են այն վայրերի ցանկի մեջ, որոնց բուժիչ հատկություններ են վերագրում: Այդ

ցանկից օգտվում են բուժման և գուշակության բնագավառի ծխական մասնագետները՝ այնտեղ հիվանդներին ուղարկելով:

3. Ուշադրություն դարձնելով վերը նշված ծխական մասնագետների վրա՝ նկատում ենք, որ մահատակի սրբացման պատճառը (նրա տառապանքների ենթարկվելը և տանջամահ լինելը) նրանց կայացման մեջ գլխավոր պարագաներից է դառնում: Առաջիններից տանջանքների են ենթարկում այլակրոնները (մահմեդականները), իսկ երկրորդներին՝ «սրբերը», որոնց մի մասը նույն ձևով մահատակվել է այլակրոնների կողմից: Հատկանշական է, որ, ըստ առկա նյութերի, վերջիններս երազներում և տեսիլքներում հաճախակի հանդես են գալիս հենց այլազգիների և այլակրոնների՝ թուրքերի ու քրդերի տեսքով: Այստեղ գարնանալիս համանմանություն է բացահայտվում՝ սուրբ մահատակների և բուժման/գլխակության մասնագետների միջև, որոնց ունակությունները ձեռք են բերվում տառապանքների կամ մահվան միջոցով, առաջին դեպքում՝ իրական, երկրորդ դեպքում՝ ծխական:

4. Այդ համանմանության ակունքները ուսումնասիրելիս՝ հանգում ենք նրան, որ ամեն մի վերը նշված երևույթի շրջանակներում կարևորվում է միջնորդի գաղափարը: Ծխական մասնագետը (ինչպես նաև այլ մշակույթներին հատուկ շանանք) միջնորդ են մարդկանց և ոգիների աշխարհի միջև, իր հերթին՝ օգնական ոգիները միջնորդ են հանդիսանում այդ մասնագետի և հանդերձյալ աշխարհի միջև: Քրիստոնեական մտածելակերպի համաձայն՝ սուրբը և միջնորդ է մարդ-ստաված հարսրեքակցության մեջ: Ավանդական ժողովրդական մտածելակերպը նմանեցնում և ունիֆիկացնում է այդ պատկերացումները՝ միավորելով դրանք «սրբի» անվան տակ:

5. Նկարագրված մոդելը կարող է ենթադրաբար դիտվել որպես կրոնական սինկրետիզմի ձևավորման մեխանիզմներից մեկը, որը, կրոնական համակարգերի միջև եղած գաղափարական և ձևական հակասությունները հարթելով, նպաստում է դրանց միաձուլմանն ու միևնույն ժամանակ ավանդական մտածելակերպի միասնական առասպելաբանական կառուցվածքի պահպանմանը:

ԱՐՇԱԿՅԱՆ ՄՆԵՐ

1979 թ. ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀՆՂԱՓՈՒՍՈՒԹՅԱՆ ԳՐԳԱՊԱՏԱՆՈՒՄՆԵՐԻ ԸՈՒՐՁ

1. Իրանական հեղափոխության պատճառները կարող են բնորոշել մեկ առանձին մարդու ընդհատացումը: Այդ հեղափոխությունը չէր վերաբերում բոլորին, այլ ամենքին՝ առանձին-առանձին: Այն, ինչ տեղի ունեցավ 1979 թ., արդյունք էր մոտավորապես խնդրի տեսարան ապրողի կատաղության: Ավելին, հեղափոխությունը, որը պատճառաբանվում է արժանապատվության անհրաժեշտությամբ, իրանցիները ծավալեցին «նշ արժանապատվություն, ոչ նվաստացում» սցենարով: Այսինքն, նրանք հրաժարվեցին արժանապատվությունից, նրպեսզի ստիպված չլինեն դրա համար պայքարել: Շահի իշխանությունը նրանցից չէր թարցնում արժանապատիվ լինելու հնարավորությունը, սակայն ոչնչով նրանց չէր օգնում լինել այդպիսին: Արդյունքում, իրանցիները նվաստացան էր վատասկում: Հեղափոխությունը նախ և առաջ արժանապատվության բացասումն էր:

2. Իրանական հեղափոխության պատճառները դեռ չեն սպառվել, այսինքն՝ հեղափոխությունն ինչ-որ իմաստով դեռ շարունակվում է: Իսլամն, իբրև կրոն, այդ թույլ է տալիս:

3. Իրանում Շահի օրոք չձևավորվեց «մրցակիցների ինտիտուտը»: Խոսքն այն մասին է, որ մինչև 1979 թ. մարդիկ ճանաչում էին իրենց բշտամիներին, հատկապես

քշմամիներին, նրանք զիտեին, քե ում հետ են «զուխ դնելու», որպեսզի վատասկեն երբորդին արժանի լինելու պատճառները: Շահի իշխանությունը հենց այդ «արժանավորության ինստիտուտն» էր մարմնավորում:

4. Արևելք-Արևմուտք հակադրությունը: Արևմուտքի պայմանական մարմնավորումը Շահի կողմից: Միքո առիթով նվաստացածների և ազատության պատճառով նվաստացածների, այդ իմաստով կապիտալիստական և սոցիալիստական արժեքների իմաստավորումը:

5. Պարսկական ինքնապարփակվածությունը, որը մենք գտնում ենք X-XV դդ. պարսկական պոեզիայի ռուբայաթներում, բախվեց արևմտյան սանճարձակությանը, որտեղ գաղտնիքներ չկան, կան սոսկ գոհեր:

6. Գաղտնիքը որպես հեղափոխության նվաճում. շարքային իրանցին, որն ուղն ու ծուծով գոյատևել է Արևմուտքի ազատական ցինիզմի պայմաններում՝ առանց այդ ցինիզմին հասանելի լինելու, ի վերջո որոշում է վերջ տալ այդ ամենին: Նա ինսուրբյունը կամ խորհրդավորությունը փոխարինում է գաղտնիքով:

7. Իրանական հեղափոխությունը համախմբեց բոլորին, կարելի է ասել, արևմտյան փորձությունները փոխարինվեցին արևելյան փորձություններով: Հեղափոխությունը դադարեց պատճառաբանել իրեն, քեպես պատճառները պահպանվեցին:

ՔԱՆՁԱՆՆ ՎԱՐԳՄԵՆ (ԵՊՏ)

ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀՈԿԸ ՈՐԳԵՍ ԱՆԱՐԳՅՈՒՆԱՎԵՏ ՄՈԳԵՌՆԵԶԱՅՄԱՆ ՀՆՏԵՎԱՆԸ

Հասարակական կառուցակարգի արդիականացման անհրաժեշտությունն այսօր ակնառու է բոլորի համար: Արդիականացումը հանդիսանում է յուրահատուկ պատմական մարտահրավեր, որին վաղ քե ուշ, բայց անպայման տեսանելի հետևանկարում, հարկադրված կլինի բախվել յուրաքանչյուր հասարակություն: Նրա կառուցվածքի և իրականացման արդյունավետության վրա ազդում են մի շարք գործոն-ներ, որոնց թվում արժե նշել.

ա) մտքիլիզացման և ինստիտուցիոնալ շինարարության համար անհրաժեշտ և հասանելի ռեսուրսները,

բ) արդիականության ուժերի, ազդեցության միջոցները և ձևերը,

գ) սոցիալ-մշակութային միջավայրը,

դ) հասարակության և էլիտայի կազմակերպական և մշակութային առանձնահատկությունները:

Այս գործոններից որևէ մեկի անտեսումը կամ քերտզմաստումը հղի է ծանր հետևանքներով: Վերոհիշյալի վատ ապացույցն է իրանական իրականությունը, որտեղ 1960-70-ական թթ. իրականացվում էր արդիականացման գծային մոդելը: Արդյունքնում իրանական հասարակությունը հայտնվեց շատ խոր ճգնաժամի մեջ, որը կարելի է բնորոշել որպես հնի և նոր պայքար: Վերոհիշյալը պայմանավորված էր նրանով, որ տարաբնույթ հասարակական վերափոխումների արդյունքում սոցիալական համագործակցության հին մեխանիզմը քայքայվել էր, մարդկանց կենսափորձը արժեզրկվել և դարձել անօգուտ: Իսկ այդ նորմատիվ ապակողմնորոշումը, առկա իդեալների և բարոյական արժեքների համակարգի փլուզումը դարձել էր ներքին, հոգեկան անհանգստության պատճառ: Վերոհիշյալը շատ լավ բացատրում է այն, որ մեծ մասամբ արդիականացման արդյունավետ մեխանիզմների կիրառման արդյունքում հասարա-

կայությունը հայտնվում է մշակութային շոկի մեջ, որի հետևանքով հասարակությունը կարող է կորցնել իր բարոյական դիմագիծը:

ՔԱՂՂԱՍՏԱՐՅԱՆ ՍՈՒՐԵՆ ԱԵ

ԹՈՒՐԻԱՅԻ ՎՆԵՐԱԳԵՏԱԿԱՆ - ԺՊՂՈՎՐԳԱԿԱՆ ԿՈՒՍԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՉԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ՎԱՐՅՈՒ ԸՆԴՈՒՄ

1920-1930-ական թթ. ժողովրդային հաստատված քաղաքական համակարգը հասկանալու համար անհրաժեշտ է հստակ պատկերացում կազմել այդ ժամանակաշրջանում երկրում իշխող Հանրապետական-Ժողովրդական կուսակցության մասին:

ՀԺԿ-ն ստեղծվեց 1923թ. ապրիլին՝ հանդիսանալով 1919-1922թթ. ազգային շարժման ժառանգորդը: ՀԺԿ-ի ձևավորումը տեղի ունեցավ Անատոլիայի և Ռումելիայի իրավունքների պաշտպանության ընկերությունների կառուցվածքների հիմքի վրա, երբ նրանց առաքելությունը՝ պատերազմի ժամանակաշրջանում միավորելու ժողովրդին և երկրի քաղաքական ու ռազմական ընտրանին, կատարված էր, իսկ իշխանությունն իր ձեռքում պահելու համար Քենսլիին արդեն չէին բավարարում նրա անձնական հեղինակության ու ժողովրդականության և բանակի գործունեությամբ: Անհրաժեշտություն առաջացավ ձևավորել կազմակերպված և կարգապահ քաղաքական ուժ, որն ամրապնդելու էր Քենսլի և նրա կողմնակիցների դիրքերը:

1923թ. մեջլիսի ընտրությունները անցան ՀԺԿ-ի հսկողության տակ և բացարձակ հաղթանակ բերեցին նրան: Բայց արդեն 1924թ. կուսակցությունում պառակտում տեղի ունեցավ, երբ մի խումբ հեղինակավոր քաղաքական և ռազմական գործիչներ (Ռ-առաֆ, Բյազըմ Կարաբեքիր, Ալի Յուսուֆ, Ռեֆեք և այլն), դուրս եկան ՀԺԿ-ից և ստեղծեցին Առաջադիմական-Հանրապետական կուսակցությունը, որը, ձևավորվելով նույն հենքի վրա, օրեցօր դառնում էր ավելի վտանգավոր իշխող վարչակարգի համար: Բայց քրդական ապստամբությունը (1925թ.) և «Բզմիբի դավադրությունը» (1926թ.) ազատ արձակեցին Մուստաֆա Քենսլիի ձեռքերը. ընդդիմությունը վերացվեց, մազեցին «կարգուկանոնի սպախանման արտակարգ օրենքներ», որոնց կիրառումը ուղեկցվում էր քաղաքական հետապնդումներով ու տեղաբով, և երկրում հաստատվեց միակուսակցական քաղաքական համակարգ: 1923-1930թթ. ընթացքում ՀԺԿ-ի ղեկավարները կենտրոնացրել էին իրենց ջանքերը հանրապետականության աշխարհիկ և ժողովրդական քաղաքականության գաղափարները ժողովրդի մեջ տարածելու գործում՝ համոզված լինելով, որ կուսակցության գիծը անվերապահորեն ընդունվում է բնակչության կողմից և, որ ինքը՝ ՀԺԿ-ն հանդիսանում է ամբողջ քուրդ ազգի կամքի մարմնավորումը:

Մակայն 1930թ. Լիբերալ-Հանրապետական կուսակցության ստեղծման անհաջող փորձը վկայեց, որ այդ համոզմունքն այնքան էլ ճիշտ չէր: Ժողովուրդը մեծ ոգևորությամբ էր առջումում երկրորդ կուսակցության ստեղծումը, և ՀԺԿ-ն ստիպված եղավ կրկին վերադառնալ միակուսակցական համակարգին՝ այս անգամ ավելի մեղմ ձևով: 1931թ. ՀԺԿ-ի երրորդ համագումարում հայտարարվեց, որ երկրում կարգուկանոն և կայունություն է հաստատված և հանրապետության ու կուսակցության համար սկսվում է նոր փուլ:

ՀԺԿ-ի ձևավորման տարիներին ստեղծվեց կուսակցական կոու կառուցվածք, որի վերևում կանգնած էր ՀԺԿ-ի գլխավոր մասնագետը, որը միաժամանակ ղեկավարում էր կուսակցության ընդհանուր համագումարը, կենտրոնական վարչությունը,

գլխավոր վարչությունը, գլխավոր նախագահին կից խորհուրդը և մեջլիսի կուսակցական խմբավորումը: Բացի այդ, ՀՖԿ-ի գլխավոր նախագահը նշանակում էր կուսակցության տեղական կազմակերպությունների ղեկավարներին՝ տեսուչներին: Այս ապարա-տի միջոցով էլ ՀՖԿ-ն հաստատեց իր լիակատար իշխանությունը երկրում՝ դատնալով Թուրքիայի ամբողջ հասարակական քաղաքական գործունեության ողնաշարը: Քննարկական վերնախավը հստակ պատկերացում ուներ իր վարչակարգի համար միակուսակցական համակարգի նշանակության մասին: Այդ պատճառով էլ այդ համակարգը վերացնելու և ազատական ժողովրդավարություն հաստատելու բոլոր կոչերին ՀՖԿ-ն վերաբերվում էր որպես պետական անվտանգության և երկրում կայունության խախտման փորձերի: Քաղաքական վարչակարգը չէր կարող ամուր լինել, եթե չունենար իր հիմքում միակուսակցական համակարգ:

Այս երևույթի բնական շարունակությունը դարձավ պետության և կուսակցության սերտաճումը: Հանրապետությունում քիչ քե շատ բոլոր կարևոր պաշտոնները զբաղեցնում էին ՀՖԿ համապատասխան մակարդակի ղեկավարները: Կուսակցության մենատիրական իշխանությունը երկրում հնարավոր չէր լինի հաստատել, եթե ինքը՝ կուսակցությունը չնույնացվեր պետական իշխանության հետ: Այդ սերտաճման արդյունքում ՀՖԿ-ն քաղաքական կազմակերպությունից վերածվեց պետական ապարատի և ուժային կառույցների վրա հենվող հաստատության, որը իշխում էր 27 տարվա ընթացքում:

Այսպիսով, ՀՖԿ-ի ձևավորման գործընթացն անցավ ամբողջատիրական տիպի կուսակցություններին բնորոշ առանձնահատկություններով՝ 1) կուսակցական մերենայի ստեղծում, 2) պետության և կուսակցության սերտաճում, 3) մեկ առաջնորդի ձեռքերում իշխանության կենտրոնացում, 4) ամբողջ ժողովրդի և նրա տարբեր խավերի և խմբերի շահերի համատեղում մեկ կուսակցության շրջանակներում, 5) քաղաքական հակառակորդների նկատմամբ հետապնդումների և ճնշման քաղաքականության կիրառում:

ՔՐՈՒՆՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ՀԱԻ)

ՀԱՐԱՎԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՐԺԱԹԵ ԱՆՈՒՆԵՐԸ (Ք.Ա. II ՀԱԶ. 1-ԻՆ ԿԵՍ)

Հյուսիսափրիակյան Մարի քաղաքից հայտնաբերված և Ք.Ա. XIX-XVIII դդ. վերաբերող սեպագիր տեքստերում (ARM, XXV, 499-536) հիշվում են Նիխրիա քաղաքից (Աղձնիք) արտահանվող տասնյակ արծաթե անոթներ: Մարիի առևտրական համակարգում շրջանառության մեջ էին գտնվում այդպիսի մի քանի տեսակի անոթներ, որոնց քվում՝ kaptaritam-կրետական, yambaditum-հայեպյան, qutu-կուտիական, tukrašutotikիշյան և nihriyatum-նիխրիական: Վերջինս բավականին հաճախ է շեշտվում: Նիխրիայի և Կարանայի կապակցությամբ հիշատակվում են նաև bablatum տիպի արծաթե ամաններ, իսկ Նիխրիայի և Կուրդայի առնչությամբ՝ արծաթե պոյակներ, որոնցով հատկապես հարուստ էր Տուկրիշ երկիրը (այս երկրի բնակիչները հայտնի էին որպես մետաղե անոթների հմուտ վարպետներ):

Ի հայտ են գալիս նաև այդ անոթները բնորոշող բառեր (օր. Išdam-հատակ, tulu-կորնքարդ մաս, gištu-մատուկ, šaptu-շուրք, sugutu-կանք/եր, «փորագրագարք», «խաչագարդ» են), որ թույլ են տալիս մտատվոր պատկերացում կազմելու վերոհիշյալների ձևերի մասին:

Նիխրիայի արծաթե անոթները արժեին 9-19 սիկղ, Կուրդայի անոթներից մեկը՝ 1 սիկղ: Նման իրերը սովորաբար օգտագործվում էին ընծայափոխանակության համար: Ըստ կապարովկիական տեքստերի՝ արծաթե անոթների առևտրում ակտիվ մասնակցում էին ամորեացի առևտրականները: Հայտնի են Նիխրիայից 2 բրոնզե և 8 արծաթե ամաններ առաքողների (Բահդի Լիմ, Լիպիա Էա) և Մարիում դրանք ստացողների (Անու Վագար, Բելշունու) անունները: Սակայն դրանք պատրաստվում էին տեղական արհեստավորների կողմից՝ ինչպես կարելի է դատել խեթական արձանագրություններից: Ուզարիթյան տեքստերից հայտնի է նաև, որ արծաթե անոթները հարկատվության միջոց էին կենտրոնական իշխանությանը՝ ենթակա շրջաններից և բացի այդ ունեին ծիսական գործառույթ:

Այսպիսով, արծաթե անոթներ առաքող տեղանունների թվում, բացի Նիխրիայից հիշատակվում են նաև Կարանան (Շոփրում), Կուրդան (Կորդուրում), Գուտիումը, Տուկրիշը (Վան-Ուրմիա շրջան) և Ուրշում (Հայկական Տավրոսից հարավ): Երկրներ, որոնց տարածքը հիմնականում համապատասխանում է Հայկ. Տավրոսի համակարգին, որը, Կիլիկյան Տավրոսի հետ մեկտեղ, համաժամանակյա աղբյուրներում հայտնի էր «Արծաթե լեռներ» անվամբ, որտեղ և գտնվում էին տարածաշրջանի գլխավոր արծաթահանքերը և որը առանցքային դեր էր խաղում միջազգային առևտրում (Ք.ու. III-II հազ. սահմանին արծաթե անոթների առևտրական ճանապարհը Հայկական լեռնաշխարհից գնում էր արևմուտքում՝ դեպի Անատոլիա-Էգեիոս-արևմտյան Եվրոպա, հարավում՝ Լևանտ-Եգիպտոս-Միջագետք, հյուսիսում՝ Կովկաս, արևմուտքում՝ Աֆղանստան ուղղություններով):

Արծաթե անոթների պատրաստման աշխարհագրորեն սահմանափակ վերոհիշյալ տարածույթի առկայությունը ստիպում է մտածելու անդրկովկասյան միջինբրոնզեդարյան արծաթե զավաթների (Թոեդը, Վանաձոր, Քարաշամբ) հնարավոր առնչության մասին հիշյալ գոտու հետ: Այս վարկածը կարելի է հիմնավորել 4 փաստերով.

ա) Անդրկովկասյան անոթները ակնհայտ կապեր են ցույց տալիս անատոլիամիջագետքյան, լևանտյան (հմմտ. *yamhaditam* ոճը) և էգեյան (հմմտ. *kaptaritam* ոճը) ավանդույթներին. դրանք կարող էին իրականում հիմնականում հարավային Հայաստանի վրայով.

բ) Թոեդրի, Քարաշամբի, Վանաձորի (ինչպես նաև Մայկոսյի) անոթների որոշ տիպեր հայտնի են հարավային Հայաստանի հնագիտական նյութերում (Շոփրում՝ հմմտ. Քորուշուբեմե, Հան Իբրահիմ Շահ և այլ բնակավայրերը):

գ) Մարիի տեքստերի նկարագրական տվյալները մասամբ համընկնում են հնագիտական նյութերին (հմմտ. օր. նստուկի առկայությունը Քարաշամբի և Թոեդրի զավաթներում, Վանաձորի անոթների խաչանման զարդը, կանթերը ևն):

դ) Անդրկովկասյան և մայկոսյան անոթների վրա պատկերված է Տիգրիսի և Եփրատի ակունքների շրջանը, որտեղ հենու ենթադրվում էր անդրաշխարհը: Անդրաշխարհ - արծաթե զավաթ գաղափարի գուգակցումը (հմմտ. Քարաշամբի օրինակը) բավականին տարածված էր անատոլիա - միջագետքյան միջավայրում. գետի ակունքների և անդրաշխարհի խեթական Իշխաշխարհի աստվածուհուն ընծայվում էին արծաթե անոթներ, նա պատկերվում էր արծաթե զավաթը ձեռքին, իսկ կրծքին՝ արծաթե մահիկաձև կախիկներ էր կրում՝ ինչպիսիք հայտնի են համաժամանակյա Անդրկովկասյան հուշարձաններից (Վերին Նավեր, Դիմաց ևն.) և Շոփրից (Թեփեշիք); անոթի հետ էր կապվում անդրաշխարհի խորիմական դիցուհի Լեվանին; անդրաշխարհում խեթական արքայի աղբյուրուտներն էին անոթը և ջրաբքիի արծաթե մողեղ; անդրաշխարհի միջագետքյան աստվածություն է՛ան պատկերվում էր ձեռքին սկահակով,

որտեղից բխում էին Տիգրիսն ու Եփրատը: Բողազբոյի մի տեքստում նշվում է արծաթե անոթների խորհրդավոր կորստիյան մասին Քաշիարի լեռներում: Աղձնիքից հարսավ (որի շրջանում ասորեստանյան աղբյուրները հիշատակում են մետաղե անոթների արտադրության կարևոր կենտրոն Կադմուխին), իսկ Տուկրիշը Միջագետքում ընկալվում էր որպես «անդրաշխարհ», փաստեր, որոնք ավելի ընթերցելի են դարձնում անդրկովկասյան անոթների պատկերագրությունը:

Աստվածաշունչը ևս տեղեկություններ է հաղորդում քննարկվող խնդրի վերաբերյալ: Այստեղ վերինեփրատյան ցեղերը նախ ներկայացվում են որպես մետաղագործության ռահվիրաներ (Մենդ., Գ:22): Այս արծաթե անոթների հիշատակումը Համատ-Սուրա (Մոփք) համատեքստում (Բ.Թագ., Ը:9-12), և տյուրպայան առևտրում վերին եփրատյան շրջանների մետաղե անոթների առևտրի մենաշնորհի հանգամանքը (Եզեկ., ԻԷ:13) վկայում են այն մասին, որ Տիգրիսի և Եփրատի ակունքների տարածքը եղել է մետաղե, մասնավորապես, արծաթե անոթների առևտրի և արտադրության կարևոր կենտրոն և, բնականաբար, կարող էր ազդակներ փոխանցել ոչ միայն Կովկաս, այլև հեռավոր շրջաններ կամ, որպես «կոնտակտային գոտի», միջնորդ հանդիսանալ (ինչով էլ կարելի է բացատրել օր. Վանաձորի և Թոդի (Եգիպտոս), Վանաձորի, Ալաջա հույուրքի և Վաֆիոյի կամ Քարաշամբի և Տրոյայի արծաթե անոթների մնացորդները): Աստվածաշունչում, քերես, արտահայտված է միջոգեղնակ առևտրի այն համակարգը, որը վկայված է գրավոր և հնագիտական աղբյուրներում առնվազն Զ.ա. II հազ. սկզբից:

ԳԱՄՉԱՐՅԱՆ ԱՐԱՄ (ԵՂՏ)

1978-1979 թթ. ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՀԵՂԱՓՈՒՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ ՏԱՐԱԾԱՐՁԱՆՈՒՄ ՆՈՐ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱՎՐՈՒԹՅԱՆ ԶԵՎԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՆ

1978-1979թթ. իրանական հեղափոխությունը փոխեց քաղաքական իրադրությունը ոչ միայն Իրանում, այլև ողջ Մերձավոր և Միջին Արևելքում:

Տարածաշրջանում «կայունության երաշխավոր» համարվող Իրանում ծավալված իրադարձությունները սպառնում էին այն վերածել սպալայունացնող գործոնի, հանգամանք, որը մեծ վտանգ էր ներկայացնում տարածաշրջանի բոլոր պետությունների համար:

Իրանական իրադարձությունները հատկապես անհանգստացրել էին տարածաշրջանի արաբական արևմտամետ վարչակարգերին և, առաջին հերթին, Սաուդյան Արաբիայի թագավորական ընտանիքին: Ներքին սցեյնալ-քաղաքական կառուցվածքների նույնատիպությունը, ինչպես նաև արաբին քաղաքական կողմնորոշումների ընդհանրությունը ստեղծված իրադրության պայմաններում միանգամայն հավանական էին դարձնում իրանական նախադեպի կրկնությունը նաև այդ երկրում: Պատահական չէ, որ իրանական հեղափոխությունից հետո հնարավոր հետևանքներից խուսափելու նպատակով տարածաշրջանի մի շարք երկրների, այդ թվում և Սաուդյան Արաբիայի քաղաքական կյանքում սկսեցին նշարվել ազատականացման միտումներ:

Գրեթե բոլոր հիմնական գործոնները, որոնք Իրանում առաջ էին բերել հեղափոխական շարժում, առկա էին նաև Եգիպտոսում: Սցեյնալական սուր հակասությունները, Միացյալ Նահանգների հետ ջերմ հարաբերությունները, համագործակցությունը Իսրայելի հետ, որը գրգռում էր երկրի մահմեդական ազգաբնակչությանը և վիրավորում

նրա կրոնական զգացումները, այն նախադրյալներն էին, որոնք ցանկացած պահի կարող էին պոռկելու առաջացնել:

Այս երկրների ղեկավարներին հասկապես լուրջ մտախոհության առիթ էր տալիս այն հանգամանքը, որ չնայած գործադրած ջանքերին, Միացյալ Նահանգներին այդպես էլ չէր հաջողվել կասեցնել Իրանում հեղափոխական պրոցեսի ծավալումը, ինչը և նրանց մեջ կասկածներ էր առաջացրել ԱՄՆ-ի հզորության և ամենակարողության նկատմամբ: Խաբարվել էր նաև ԱՄՆ-ի՝ որպես վստահելի և հավատարիմ գործընկերոջ կերպարը այն բանից հետո, երբ նա, ի վերջո, հրաժարվեց իր հիմնական դաշնակից շահին մինչև վերջ աջակցելուց: Իրանի ղեկավարը ցույց տվեցին, որ ԱՄՆ-ը առաջին իսկ հարմար առիթով կարող է լքել իր բարեկամներին:

Իրանի Մոհամմեդ Ռեզա Փեհլևի շահի ամերիկամետ վարչակարգի տասյալումը սպառնում էր թուլացնել ԱՄՆ-ի (և, ընդհանրապես, Արևմտոսթի) ռազմավարական դիրքերը տարածաշրջանում:

Այս պարագայում ԱՄՆ-ի համար առաջնաերթ էր դառնում իր մերձավոր-արևելյան քաղաքականության վերանայումը և, չհրաժարվելով Իրանում իր դիրքերն ամեն կերպ պահպանելու փորձերից, միաժամանակ նոր հենարաններ որոնելը՝ տարածաշրջանում իր տնտեսական, ռազմավարական և քաղաքական շահերն ապահովելու համար: Այդ նպատակով դեռևս 1979թ. սկզբներին ԱՄՆ-ի ղեկավար շրջանները ձեռնամուխ են եղել արտակարգ ծրագրերի մշակման, որոնց իրականացման հետ մեծ հույսեր էին կապում:

Միացյալ Նահանգների կողմից Պարսից ծոցում ամերիկյան ժանդարմի՝ Իրանի նախկին ղեկն ստանձնելու ամենահարմար քեկնածու էր դիտվում նավթային հարուստ պաշարներ և վստահելիորեն ամերիկամետ կողմնորոշում ունեցող Մաոույան Արաբիան: ԱՄՆ-ին այդ տեսակետից հետաքրքրում էր նաև Եգիպտոսը՝ իր ռազմական հնարավորություններով, մարդկային ռեսուրսներով և ԱՄՆ-ի հետ փոխհարաբերությունների սերտությանը, որը ԱՄՆ-ի համոզմամբ կարող էր կարևոր դեր խաղալ նրա մերձավորարևելյան և աֆրիկյան քաղաքականության իրականացման գործում: Պատահական չէ, որ ԱՄՆ-ը տարածաշրջանում կայունության նոր գործոնի դերում առաջին հերթին տեսնում էր հենց Մաոույան Արաբիային և Եգիպտոսին, և ոչ իր մերձավոր դաշնակիցներից մեկին՝ Իսրայելին, քանի որ նրա միջամտությունը ապրածաշրջանային գործերին միանշանակ կերպով կոլիսվեր և կզնահատվեր որպես ասարածքներ նվաճելու փորձ: Այլ բան էր Իսրայելին Մաոույան Արաբիայի և Եգիպտոսի հետ դաշինքի մեջ ներգրավելը, որը ևս քննարկվում էր ԱՄՆ ղեկավարության կողմից:

Չնայած և՛ Մաոույան Արաբիային, և՛ Եգիպտոսին գրավում էր տարածաշրջանում ԱՄՆ-ի հիմնական դաշնակից համդես գալու հեռանկարը, և այլ պարագայում նրանք, թերևս, մեծ գոծունակությամբ կընդառաջեին նրա այդ ցանկությանը, սակայն փոփոխված իրադրությունը հարկադրում էր վերջիններիս զգուշավորությամբ վերաբերվել ԱՄՆ-ի նոր դիրքորոշմանը: ԱՄՆ-ի հետ հարաբերությունների սերտացումն այդ պահին որքան ցանկալի, նույնքան և աննպատակահարմար էր, քանի որ նոր դժվարություններ կառաջացնեին այդ վարչակարգերի ներքին կյանքում, կարելի էր հարաբերությունները տարածաշրջանի պետությունների և, առաջին հերթին, արաբական տարբեր վարչակարգերի միջև՝ հակադրելով նրանց միմյանց:

Այնուամենայնիվ, ինչպես ցույց տվեցին հետագա իրադարձությունները, տարածաշրջանի երկրներին այդպես էլ չհաջողվեց խուսափել քաղաքական բարդ և հակասական զարգացումներից, բախումներից ու առնակատումներից, որոնք մեծ

չափով պայմանավորված էին նաև այնտեղ նոր գործունեների առաջացմանը և ԱՄՆ-ի մերձավորարևելյան քաղաքականության փոփոխությանը:

ԳՆՈՒՆԻ ԱՐՏԱԿ (ՀԱԷ)

ՔԱՂԱՔԱՅԻՆ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԸ ԿՈՒՐ-ԱՐԱՐԱՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

1. Կուր-արաքայան բնակավայրերը տարածված լինելով որջ Հայկական լեռնաշխարհում՝ այժի են ընկնում ոչ միայն բնակարանաշինական ավանդույթների քաղաքականությանը, այլև օգտագործված հատակագծման սկզբունքների պատկերմանը:

2. Մշակույթի ուսումնասիրության նպատակով անհրաժեշտ է հստակ սահմանազատել բնակավայրերի տիպերը՝ քաղաք, գյուղաքաղաք, գյուղ: Դա խիստ դժվար է, քանի որ հենում քաղաքի և գյուղի տարբերակումը հստակ չէր գիտակցվում: Այսպես, հունական ավանդությունը քաղաքը հակադրում է ոչ թե գյուղին, այլ դաշտին: Շումերում ինչպես քաղաքը, այնպես էլ գյուղը բնորոշվում են URU բառով:

3. Ընդունված կարծիք է, որ կուր-արաքայան քաղաքակրթությունում բացակայում էր քաղաքային կյանքը: Դա կապվում է «կուր-արաքայան բնակավայրերում գաղափարական առաջնորդության սկզբունքի բացակայության հետ»:

4. Այս ենթադրությունը ստուգելու նպատակով կարելի է համեմատել կուր-արաքայան բնակավայրերի հատակագծային առանձնահատկությունները համաժամանակյա մերձավոր-արևելյան քաղաքների հետ: Մերձավոր-արևելյան քաղաքները բնորոշվում են հետևյալ գծերով. ա) տաճար, տաճարային համալիր և տաճարային տնտեսություն, բ) սլաբա կամ որևէ այլ խոշոր հասարակական շինություն, գ) կայուն պաշտպանական համակարգ և միջնաբերդի առկայություն, դ) կարեոր դեր է կատարում բնակավայրի կանոնակարգված հատակագծումը, ընդ որում փորոցները հաճախ ունեն ոչ միայն զուտ գործառնական, այլև սիմվոլիկ դեր, հնարավոր է արարողակարգերի ճանապարհի առկայությունը, ե) որպես հատկանշական գիծ կարելի է ընդգծել քաղաքներում արհեստագործակալ քաղամասերի առկայությունը:

5. Ուսումնասիրելով կուր-արաքայան բնակավայրերը՝ դժվար չէ նկատել, որ նշված հատկանիշները գրեթե բոլորը առկա են Զ.ա. IV-III հազ. բնակավայրերում: ա) Նշված ժամանակաշրջանում ի հայտ են գալիս ուրույն ճարտարապետությամբ բնորոշվող ծխական կառույցներ (Մոխրաբլուր, Մեծամոր, Ջրահովիտ, Զոսի Շոթեր, Թեքրի Շոթար, Ամիրանիս-Գոռա): Ի հայտ են գալիս նաև տաճարական տնտեսության և քրմական դասի ձևավորման մասին վկայող փաստեր (Մոխրաբլուր, Մեծամոր, Կվալցիսեղեի, Խիզանմանք-Գոռա): բ) Հասարակական կառույցների մնացորդներ առկա են Հատիճում, Ամիրանիս-Գոռայում, Բիրբեք Քերակում: Հասարակական կառույցները, ինչպես նաև ծխական շինությունները, հաճախ տեղադրվում էին բնակավայրերի միջնաբերդում, ինչը վկայում է միջնաբերդի խոշոր տնտեսական, ծխական և, հավանաբար, քաղաքական նշանակության մասին (Մեծամոր, Հատիճ, Շահանա-2): գ) Ի տարբերություն էնոլիթյան շրջանի, քառոնիկ կառուցապատումից կուր-արաքայան ժամանակաշրջանում հանդես են գալիս հատակագծի կանոնակարգման տարրեր, ավելին, կարելի է սահմանազատել հատակագծման մի քանի ավանդույթ (Մոխրաբլուր, Հատիճ, Ամիրանիս-Գոռա): Հանդես են գալիս փորոցներ, որոնք ունեն նաև որոշակի սիմվոլիկ նշանակություն (Յիլիս-Գոռա, Ամիրանիս-Գոռա, Նորշում քեփե): Դարպասների ծխական իմաստավորումը հանդիպում է նաև Էլբարում, հավանաբար նաև Յանիկ-Թեփեում: դ) Կուր-արաքայան բնակավայրերի հատկանշա-

կան գծերից է ստանձին արհեստագործական հատվածների առկայությունը: Այսպես, մետաղագործությունը բնակավայրի մեկ հատվածում կենտրոնացված է Բարա Գերվիշ, Խան-Թեփե, հավանաբար, Մեծամոր բնակավայրերում, խեցեգործությունը՝ Վեփեբենտում, քարագործությունը՝ Թեքրի Ծղարայում:

6. Այսպիսով, կարելի է ենթադրել, որ Զ.ա. IV-III հազ. Հայաստանում առաջանում են քաղաքային բնակավայրեր:

7. Պետք է նշել, որ նման բնակավայրերը առավել տարածված են Շիրակ-Ջավախքյան տարածաշրջանում, հազվադեպ չեն նաև Արարատյան դաշտում, Իշխանագետի հովտում և Պարսկաստանում, սակայն գրեթե չեն հանդիպում Շիրա Զարքյան տարածաշրջանում:

ԳՆԱՆՆՅԱՆ ՏՈՐՔ (ԵՂՏ)

ՅԵՂԱՅԻՆ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿ ԱՆՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱԳԻ ՄԻ ԲԱՆԻ ԳՐՄԵՎՈՐՈՒՄՆԵՐ (ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԼԵՈՒՆԱԿՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՆԱԿԱՆ ՍՐԱՀԱՐՔ)

Հայկական լեռնաշխարհը և հարակից տարածքները հնուց ի վեր բնակեցված են եղել տարբեր ծագում ունեցող ցեղերով, որոնց անունները ժամանակի ընթացքում մասամբ դարձել են հասարակ անուններ և ստացել քամաերական իմաստ, թեև չի բացառվել հակառակ երևույթը՝ հասարակ անունների վերածումը ցեղանունների:

1. Գուժ - Մի հին ցեղի անուն, որը զրարարում ստացել է «բարբարոս, վայրենի» իմաստը: Հմմտ. նաև *դժակ, դժական* «բարբարոս», և *դժարան* «գժնի ու ժանտ խառող» բառերը, որոնք, փաստորեն, իրենց կազմությամբ հար և նման են հուն. *բարբարոս* բառի ծագմանը. վերջինս սկզբնապես նշանակել է «անհասկանալի լեզվով խառող, բարբաջող»: Ըստ երևույթին, դուժ ցեղանունը պահպանվել է զազաների մոտ, որոնք Գերսիմի Գուժիկ-բարբ լեռան անունով կոչվել են նաև դուժիկներ:

2. Խաղաղ - Ցեղ, որի անունով կոչվեց Խաղոխք նահանգը: Ստացել է «կոշտ, կոպիտ» իմաստը, որից՝ *խաղոսայտը, խաղոսայեզու, խաղոսխաղոս* բառերը՝ բուռն էլ «կոշտ ու կոպիտ բարբառով խառող» նշանակությամբ (հմմտ. նաև *խաղոսի* «խառանակություն» բառը):

3. Կորճ - Կորճայք նահանգի անունից, որտեղ բնակվում էր **կորտիճ* ցեղախումբը: Ստացել է «ծուռ, բյուր, անհարթ» նշանակությունը, որից կազմված են *կորճայ, կորճայեզու, կորճարառ* «աղավաղ լեզու» բառերը:

4. Կորդ - Այս ցեղի անունով է կոչվել Կորդուք գավառը, որից՝ *կորդ* «խապան, անմշակ հող» բառը. հանդիպում է դեռևս Վանի տերության սեպարձե վիճագրերում (*quddi*) «ամայի» իմաստով:

5. Խում - Խումաստանի (ներկայիս Իրանի Խուզիստան նահանգի) ցեղերը (խումիկներ), որոնք հնում ավազակային հարձակումներ էին գործում շրջակա տարածքների վրա, այստեղից էլ՝ *խուման (խուման), խումեղ, խժական* («բարբարոս») բառերը և ընդհանրապես՝ *խումադուժ* ցեղեր, *խժդություն* «խառություն» և այլն:

Թվարկած ցեղերի լեզուները, հավանաբար, ոչ հնդեվրոպական էին, չնայած այս ենթադրությունը հաստատող կամ հերքող հավաստի փաստեր առ այսօր չկան: Անկախ լեզվական պատկանելությունից՝ նշված գրեթե բոլոր ցեղերը ժամանակի ընթացքում մտան հայ ժողովրդի կազմի մեջ, բայց և այնպես երկար դարեր պահպանեցին իրենց արտասանական առանձնահատկությունները, ինչի մասին վկայում են հայ միջնադարյան քերականները:

Հայ և ոչ հայ (խաժաղուժ, բարբարոս) տարբերակումն, ըստ էության, հիմնված էր կացութաձևերի տարբերության վրա: **կորոզվագիները, խաղողեցիները, դուժիկներն** ու մյուսները, քոչվորությունից անցնելով նստակեցության, բողնելով քալանի և ավազակության նախկին սովորայքը, աստիճանաբար դառնում էին նաև հայալեզու, ինչն, իր հերքին, նպաստում էր կենտրոնական իշխանության ամրապնդմանը: Բնականաբար, մ.թ. II հազ. սկզբներից, պետականության թուլացմանն ու վերացմանը համընթաց, զնալով վերականգնվեց տարածաշրջանի հին կացութաձևերից մեկը: Այս անցումը կրկին ուղեկցվում էր լեզվափոխությանը, ընդ որում ավազակաբար քոչվոր ցեղերը մեծ մասամբ դառնում էին արաբախոս կամ իրանախոս՝ խառնվելով հարավից եկած մեծաթիվ ալիքների հետ (հմմտ. *Անանուն Եղևսացի*):

Հենց արաբական շրջանում հիմք դրվեց տարածաշրջանի բնակչության տարբերակմանը երկու խառոր միավորների՝ *ֆայսիներ* (ֆայսներ, հայեր) - «ժողագործներ» և *քրդեր* - «լեռնական հովիվներ», ըստ որում եթև հայերը բնորոշվում էին էթնիկ միատարրությամբ, կրոնական, ազգային և գրավոր կայուն ավանդույթներով, սպա քրդերը տարածագուն ցեղերի մի ամբողջություն էին, որոնց միավորում էր ընդհանուր կացութաձևը: Հետագայում քրդական «խալիս» առանձին ներկայացուցիչների մեջ, որոնք կրթվում և գրաճանաչ էին դառնում, հղանում էր ազգային ինքնագիտակցության զաղափարը: Քրդերի՝ իսլամ ընդունելուց հետո *քուրդ* և *ֆայսի* տարբերակումն ամրապնդվեց նաև կրոնական սահմանազատումամբ: Այսուհանդերձ, մինչ օրս պահպանվել են այդ ժողովուրդների հավատալիքների, մտածելակերպի և պրիմիտիվ աշխարհընկարման ընդհանրությունն ու նմանությունը:

ԳՐԱՌՅԱՆ ԱՍՏԵ (ԱԲ)

ՀԱՅԱՍՏԱՆ. ՔՐԴԱԿԱՆ ԳՐՈՒԹՅԱՆ ԳԵՐԸ ԳՐԱԿԱՆ ՔՐԴԱԵՐԵՆԻ ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ

1. Հայաստանում գրական քրդերենի կազմավորման պայմանների և հիմքերի ձևավորման գործում նշանակալից դեր է խաղացել և առաջնային է հանդիսանում հայկական տատերով քրդական գրությունը, որն, ըստ արխիվային նյութերի, սկսվում է մոտավորապես XVIIIդ. սկզբից (միգուցե քիչ ավելի վաղ) և ժամանակագրականորեն բաժանվում է երկու շրջանի՝ նախասովետական և սովետական:

2. Հայկական գրաֆիկայով քրդական այբուբենի ստեղծումը և նրանով քրդական գրության հիմնումն ու տարածումը իրականացավ բացառապես հայ լայնախոս նտավորականների՝ ջանքերով և նրանց մեծածավալ գործունեության շնորհիվ: Նախասովետական շրջանի հայաստա քրդական գրությունը ներկայացված է բազմաթիվ արխիվային և հրատարակված գործերում: Գրանցից են, մասնավորապես, 1711թ. Մովսես Տաթևացու գրի առած քրդական մի շարք թերթերն ու ռուսնավորները՝ գեներոված նրա հայերեն լեզվով ներկայացված ձեռագիր մատյանում, 1793թ. Հռոմում լույս տեսած ավետարանական տեքստերի ժողովածուով՝ Կոնստանդուպոլիսում հայաստա քրդերեն գրադարանը (ստաջին անգամ Մաքսիմ Խամբլյանի կողմից վերծանված): 1861թ. Մկրտիչ Տիգրանյանի կողմից ստեղծված ու հրատարակված «Քրդերեն և հայերեն այբբենարան» վերնագրով աշխատանքը, Խաչատուր Աբովյանի 1846թ. գրի առած ժողովրդական բանասիրության արժեքավոր հուշարձանները՝ գերմաներեն թարգմանություններով:

Հայաստան քրդական գրության բնագավառում առանձնահատուկ տեղ են գրավում Կոմիտասի կողմից գրի առնված քրդական ժողովրդական երգերը (Մտևվա 1903թ.), ինչպես նաև Հակոբ Մոմջյանի 1949թ. Բեյրութում հրատարակված «Հայոց լեզուն քույր բերնի մեջ և փոխադարձաբար» վերնագրով դասագիրքը և այլն:

Հայաստան քրդական գրությունը առանձնահատուկ վերելք ապրեց սովետական շրջանում: 1921թ. էջմիածնում լույս է տեսնում Հակոբ Ղազարյանի կողմից ստեղծված «Շամա» վերնագրով դասագիրքը, որն իր տեսակի մեջ առաջին դպրոցական դասավանդման ձեռնարկն էր, չնայած դրանից հետագայում օգտվեցին նաև մեծահասակները և սկիզբ դրվեց անգրագիտության վերացմանը Անդրկովկասյան քույր ազգաբնակչության շրջանում:

3. Հայաստանում հայաստան քրդական գրությունը խոշոր դեր կատարեց քույր ազգաբնակչության շրջանում կրթության տարածման, լուսավորչական աշխատանքների ծավալման գործում: Այն նպաստեց գրության մշակմանը ու տարածմանը, անհրաժեշտ հիմք հանդիսացավ ապագայում գրական քրդերենի կազմավորման ճանապարհին Հայաստանի պայմաններում:

ԽԱՉՈՍԱՐՅԱՆ ԵՎԱՏԵՐԵՆԱ (ԵՉՏ)

ՀՈԳԵԲԱՆԱԿԱՆ ՆԵՐԱԳՂՎԱԾ ՄԻՋՈՅՆԵՐԸ ՍՈՒՖԻԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ (ՖԱՐԻԳԱԳԳԻՆ ԱԹՅԱՐԻ «ՎԱՐՔ ՍՐՔՈՅ» ՏԵՎՃԱԳՈՐԾՈՒԹՅԱՆ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)

Յուրաքանչյուր կրոնի տարածման ամենակարևոր նախապայմաններից մեկը եղել է քարոզչությունը, որի հիմքում ընկած է մարդկային հոգեբանության վրա որոշակի ազդեցության միջոցների կիրառումը: Որքան ճիշտ և դիպուկ ընտրվեին դրանք և որքան ավելի համապատասխանեին մարդկանց իդեոլոգիան ու ակնկալիքներին, այնքան ավելի արդյունավետ կլինեին քարոզչությունը և ավելի արագ կհամալրվեին ավյալ կրոնի հետևորդների շարքերը:

Նմանատիպ ներագրման միջոցները կարևորել են նաև սուֆի հեղինակները, ի թիվս որոնց հարկ է նշել նշանավոր սուֆիներ Ֆ. Աբբասին, Ա. Չամիին և այլոց:

Չեկուցման մեջ մենք դիտարկել ենք դրանցից մի քանիսը, որոնց հաճախ է դիմել Աբբասը իր «Վարք սրբոց» աշխատության մեջ: Նշենք մի քանիսը.

1. Սրբերի կոչման արժանացած սուֆիներից շատերը, ըստ բերված վարքերի, ծագումով չեն տարբերվել մյուս հավատացյալներից: Այս հանգամանքը շեշտելը նպատակ ունի ցուցադրել, որ ցանկության դեպքում ամեն խավի ներկայացուցիչ կարող է աշխարհիկ կյանքից հրաժարվելով՝ հոգևոր կատարելագործման ճանապարհով ճանաչել Բարձրային եւ արժանամալ աստվածային դրավտի:

2. Նրանք, ովքեր կապավինեն միայն Աստծուն, Տիրոջ մշտական օգնության և հովանու տակ կլինեն:

3. Առավել նվիրյալ հավատացյալներին Աստված օժտում է մի շարք առանձնահատկություններով, ինչպիսիք են հրաշագործությունը, հիվանդների բուժումը և այլն:

4. Աբբասը, ներկայացնելով մեծանուն սուֆիների վարքը, գրեթե միշտ նկարագրում է այն բարիքները, որոնց երկնային կյանքում Տերը արժանացնում է իր նվիրյալներին: Ընդ որում, նկատվում են դեպքեր, երբ երկրային նյութական արժեքները տեղափոխվում են երկնային գոյության ոլորտ: Սա ևս հոգեբանական ներագրման յուրահատուկ մի

միջոց է, որը թեև կիրառվել է նաև քրիստոնեական ավանդույթում, սակայն առավել զարգացում է առացել իսլամում և, մասնավորապես, սուֆիզմում:

Սուֆի սրբերի վարքագրությունը և վերջինիս առնչվող բազմաթիվ խնդիրներ համեմատաբար րիչ են հետազոտված, մինչդեռ դրանց ուսումնասիրությունը լույս կսփռի իսլամական ավանդույթի ցարդ շնկնարանված մի շարք առանձնահատկությունների վրա:

ԳԱՐԱԳԵՏՅԱՆ ՆԱԲԻԻ (ԵՂՏ)

**ՔՆՆԱԳԱՏԱԿԱՆ ՌԵԱԼԻՉՄԸ ԵՎ ՀԵՂԻՆԱԿԻ ՈՃԸ ԹԱՌԵՏԻԿ ԱԼ-ՀԱՔՐԻՄԻ
«ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ՔՆՆՉԻ ՕՐԱԳՐՈՒՄ»**

Եգիպտական գրողների համաստեղության մեջ առկայծում է խաշոբ մի աստղ՝ Թաուֆիկ ալ-Հաքիմը: Բռուն կյանքով ասրած այս արձակագիրը և դրամատուրգը ծնվել է իրավաբանի ընտանիքում, Եգիպտոսի ադ-Գենաջաթ գյուղում: Կահիրեի համալսարանի իրավաբանական ֆակուլտետն ավարտելուց հետո նա ուսումը շարունակում է Սորբոնում: Փարիզում նա խորը ուսումնասիրում է եվրոպական գրականությունը և արվեստը:

Նշանակվելով 1929 թ. եգիպտական մի զավատի քննիչ՝ նա արդեն գրել էր մի շարք պիեսներ, այդ թվում և սիմվոլիստական «Զարանձավի մարդիկ» պիեսը:

Եգիպտական գավառային քննիչ լինելու տարիները նա նկարագրել է «Գավառական քննչի օրագրում»: Այս ինքնակենսագրական վիպակը քննադատական ուղղություն էր բռնել պաշտոնավորների դեմ: Ուշադրության արժանի է այն փաստը, որ վիպակը գրված է նոր ռժով՝ իբրև քննիչի օրագիր, որտեղ նա օր առ օր ներկայացնում է իր հոգեկան աշխարհը և աշխատանքը, և սյուժեի պարզությամբ՝ զրքի հենց սկզբում կատարվում է սպանություն, որը վերջում չի բացահայտվում: Սյուժեի հիմնական կողմնակիցներն ծավալվում են այս սպանության շուրջ: Այս փոքր վիպակում Հաքիմը վարպետորեն ներկայացրել է գավառի կյանքի առանձնահատկությունները, ֆեյլահների ծանր և անպաշտպան վիճակը, իրավապահ մարմինների անտարբերությունն ու անխելությունը, եվրոպական օրենքների և մահմեդական հասարակ ժողովրդի կյանքի անհամատեղելիությունը: Գրելով գյուղի մասին՝ հեղինակը ներկայացնում է ամբողջ պետության վիճակը: (Գյուղը իրենից ներկայացնում է պետության փոքրացված տարբերակը):

1930-ական թ. Եգիպտոսի քաղաքական պայմաններում Թաուֆիկ ալ-Հաքիմի այս վիպակը հեղինակի քաղաքացիական վեհ զգացմունքների արտահայտությունն է: «Գավառական քննչի օրագիրը» և Հաքիմի մյուս սատեղծագործությունները, որոնցում խիզախորեն քննադատվում են եգիպտական իրականության արատները, հիմք դրեցին Եգիպտոսի գրականության քննադատական ռեալիզմին:

ԿՈՍՏԵԿՅԱՆ ՔՐԵՍՏԵՆԵ (ԱԲ)

ԱՐՈՒ-ԱՌ-ՌԱԶԱԿ ԻՐՆ ՆԱԶՏՅԿՈՒԼԻ ԳՈՒՄՐՈՒԼԻԻ «ՄԱՍՍԵՐԵ-Ե ՍՈՒԼԹԱՆԻ» ՊԱՏՄԵԿԱՆ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԵՎԵԼՅԱՆ ՀԱՅՈՍՅԱՆԻ XIX ԳԱՐԻ ՍԿՋԲԻ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԻՐԱԳԱՐՁՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Արդ-առ-Ռազակ Դումբուլիև Իրանի XIXդ. պարստական պատմագիրներից է, որի «Մասսեր-ե Սուլթանիե» (պրակ. «Արքայական հիշատակարան») պատմական

աշխատությունը ընդգրկում է Իրանի քաղաքական պատմության XVIIIդ. կեսերից մինչև 1813թ. ընկած ժամանակաշրջանը: Այն ունեցել է երկու հրատարակություն, առաջինը՝ Թավրիզում 1241 հ. ք. (հմպտ. 1826/1827թ.), երկրորդը՝ 1392 հ. ք. (հմպտ. 1971/1972թ.):

Իրանցի պատմագիրը (ծնվ.1762/3, մահ.1827/8) եղել է բազմառանգ Աբրահա Միրզայի գրագիրներից, և սկանառես լինելով ռուս-պարսկական 1804-1813թթ. պատերազմի առանձին իրադարձություններին, վերը նշված աշխատության մեջ շարադրել է իր աչքով տեսած կամ էլ հավաստի աղբյուրներից քաղած տեղեկությունները: «Մասաեր-ե Մուլթանիե» պատմագրական երկի հաղորդումները Արևելյան Հայաստանում XIXդ. սկզբին ծավալվող քաղաքական իրադարձությունների շուրջ բարձր է գնահատվել ռուս նշանավոր արևելագետ Ի. Պ. Պետրոշևսկու կողմից:

Արդ-առ-Ռազակ Գռնբուլին ընդարձակ տեղ է հատկացրել ռուս-պարսկական պատերազմի ռազմական գործողությունների նկարագրությանը: Նրա հաղորդումներին, սակայն, պետք է զգույշ վերաբերվել, քանի որ պարսկական պատմագիրը, իր երկը գրելով շահական արքունիքի պատվերով, առանձին դեպքերում թույլ է տվել պատմական փաստերի աղտոտումներ: Նախքան նրա հաղորդումներին հավատ ընծայելը անհրաժեշտ է համեմատել դրանք ավյալ ժամանակաշրջանի այլ աղբյուրների և հատկապես ռուսական պատմագրության նյութերի հետ: «Մասաեր-ե Մուլթանիե» աշխատության լուրջ քերթություններից է այն, որ իրադարձությունները մեծ մասամբ ներկայացվում են իրանական կողմի համար նպաստավոր լույսի տակ: Գրեթե բոլոր խառը ճակատամարտերը, բացի Ալանդուզի վերջնական պարտությունից (1812թ. փետր.), «Մասաեր-ե Մուլթանիե»-ում ավարտվում են պարսկական կողմի հաղթանակով, ընդ որում, հեղինակը հաճախ ոտնձգում է կռիվներին մասնակցող ռուսական զորքերի քիվը: Չնայած վերը նշված քերթություններին, իրանական սկզբնաղբյուրը կարևոր լրացումներ է կատարում ավյալ ժամանակաշրջանի պատմության մեջ: Գրանք վերաբերում են հատկապես պարսկական կողմի այնպիսի ձեռնարկումներին, որոնց ռուսական կողմը չի մասնակցել, և հետևաբար ռուսական աղբյուրներում դրանց մասին մանրամասն ու հավաստի տեղեկություններ չկան: Այդպիսիք են, մասնավորապես, հեղինակի հաղորդումները Իրանի տիրակալների և Երևանի, Նախիջևանի ու Գարաբաղի խաների համագործակցության մասին: Արդ-առ-Ռազակ Գռնբուլին կարևոր վկայություններ է հաղորդում Ռուսաստանի հպատակությունն ընդունած Գարաբաղի Իրբահին խանի՝ 1806թ. Իրանի կողմը հակվելու և նրա օգնությամբ ռուսական զորքերին իր երկրից դուրս բշկելու մտադրությունների մասին: Ըստ իրանցի պատմագրի, նման դիքքորոշում է հանդես բերում 1811թ. նաև նրա թողը՝ Ջաֆար Դուլի աղան, որը իրեն հպատակ ջերթայիլությունը քերթական ցեղի հետ անցնում է Իրանի կողմը: Ժամանակակից աղբյուրներից պատմաբանները անհիմն կերպով նրանց ռուսական կողմնորոշում են վերագրում, սակայն, ինչպես ցույց են առնում իրանցի պատմագրի վկայությունները, Գարաբաղի խանն ու տեղի մահմեդական ցեղերը, ելնելով Անդրկովկասում ռուսական և պարսկական ուժերի հարաբերակցությունից, հաճախակի փոփոխել են իրենց դիրքորոշումը Իրանի նկատմամբ:

Ռուս-պարսկական 1804-1813թթ. պատերազմի ընթացքում պարսկական ասպատակությունների հետևանքով ծանր ավերածությունների է ենթարկվում Գարաբաղը, խիստ նվազում է նրա բնակչությունը: «Մասաեր-ե Մուլթանիե» երկում հատկապես արտացոլված է Գարաբաղի ինչպես մահմեդական առանձին ցեղերի, այնպես էլ տեղի հայ բնակչության վերաբերմունքը հաճախակի իրենց հայրենիքը ներխուժող պարսկական զորագնդերի նկատմամբ: Մանրամասն ավյալներ կան պարսկական ջոկատ-

ների կողմից կազմակերպած Դարաբաղի բնակչության բռնազաղերի մասին: «Մասսեր-ե Սուլբանի» երկուն արժեքավոր տեղեկություններ կան 1810թ Բարզուշատում, իսկ 1811թ Դափանում անբացած հայ բնակչության պարսկական զորագնդերի դեմ մղած ինքնապաշտպանական կռիվների մասին:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՆԳՐԱՆԻԿ (ԵՉՏ)

**ՀՐԵԱԿԱՆ ՀԱՄԱՅՆՔԸ ԵՎ ԻՊՏԱՍՈՒՄ XXԳ. ՍԿՋԲԻՑ
ՄԻՆՁԵՎ 1960-ԱԿԱՆ ԹԹ.**

XXդ. վերջում իրենց ամբողջ սրությանը միջազգային քաղաքականության մեջ կրկին վեր են բարձրացել ազգային փոքրամասնությունների խնդիրները: Դրանք կարգավորող միջոցների մշակումն ու լուծումների որոնումը պահանջում են փոքրամասնությունների հիմնահարցերի լուրջ ու համապարփակ ուսումնասիրություններ: XXդ. արաբական աշխարհում ծագած փոքրամասնությունների խնդիրներից քերև ամենահիշարժաններից է հրեական հարցը: Ինչպես զիտենք, Հյուսիսային Աֆրիկայի արաբական երկրներում, Սիբիայում ու Իրաքում գոյություն ունեին հոծ հրեական համայնքներ: Սակայն Պաղեստինում հրեական պետության ստեղծմանն ուղղված շարժումը ծանր հարված հասցրեց այդ երկրներում բնակվող հրեաներին, պատճառ դարձավ նրանց հալածանքներին և համայնքների քայքայմանը: Դեռևս XIXդ. վերջին պատմության քառերարբն իջավ սիոնիստական շարժումը, որի հիմնական նպատակը հրեական պատմական հողերի վրա Իսրայելի պետության հիմնումն էր: Սիոնիզմը սկսեց վայելել ամբողջ աշխարհի հրեաների աջակցությունը, հատկապես 1917թ. Բալթորի դեկլարացիայից հետո, որով Մեծ Բրիտանիան պարտավորվեց օգնել Պաղեստինում հրեական օջախի ստեղծմանը: Դրան հետևեցին այդ նպատակին ուղղված կոնկրետ քայլեր, որոնցից էր քրիստոնական մանդատի տակ գտնվող Պաղեստինում հրեաների բնակեցումը, նրանց քաղաքական կազմակերպությունների հիմնումը և այստեղից արարների դուրսմղումը: Այս ամենը, հասկանալիորեն, արաբական երկրներում առաջ բերեց հակահրեական տրամադրությունների կտրուկ ան և ուղղակիորեն ազդեց այս երկրների հրեական համայնքների վրա:

Արաբական երկրներից Եգիպտոսում էր գտնվում հրեական ամենամեծ գաղթավայրերից մեկը: Նրանք այստեղ բնակվում էին դեռևս անհիշելի ժամանակներից: Հրեաների նոր գաղթի այիբը Եգիպտոս սկսվեց Մուհամմեդ Ալիի իշխանապետության տարիներին, 1850-ական թթ. նրանց թիվն այստեղ հասավ շուրջ վեց հազարի: 1948թ. արաբա-իսրայելյան պատերազմի նախօրյակին հրեական համայնքն արդեն հաշվվում էր շուրջ 80.000: Հրեաները մյուս փոքրամասնությունների՝ հույների, իտալացիների և հայերի հետ միասին XIXդ. վերջից սկսեցին կարևոր դեր խաղալ Եգիպտոսի մշակութային ու սոցիալ-տնտեսական զարգացման մեջ: Այս փոքրամասնությունները որոշակի արտոնություններ ունեին և վայելում էին անգլիացի գաղութարարների հովանավորությունը: Սակայն Անգլիայի դիրքերի թուլացումից և հատկապես 1936թ. անգլո-եգիպտական համաձայնագրից հետո, որով Եգիպտոսին տրվեց ավելի լայն անկախություն, նրանց վիճակը երկրում վատացավ: Փոքրամասնությունների վիճակը վատթարացավ 1930-ական թթ. վերջերին և հատկապես երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո, երբ երկրում գլուխ բարձրացրեցին կրոնական ու ազգային ծայրահեղականությունը, հակաքրիստոնական ու հակահրեական տրամադրությունները: Արդեն 1938-39թթ. Կառիրում մի շարք հակահրեական ցույցեր կազմակերպվեցին:

Բոլոր փոքրամասնությունները և հասկապես հրեաները դիտվում էին որպես անզրիակ-կան գաղութարարների կողմնակիցներ: Ամենևին էլ պատահական չէ, որ այս ժամանակահատվածում լայն տարածում գտան «Եզիպտոսը եզիպտացիների համար» կարգախոսը և այսպես կոչված եզիպտականացման քաղաքականությունը: Այստեղ պետք է նշել, որ այս քաղաքականությունը, ինչպես նաև գործարարության բնագավառում փոքրամասնություններին պարտադրված սահմանափակումները բացասական մեծ ազդեցություն ունեցան նաև հայ համայնքի վրա: Այս առումով ևս հետաքրքիր է հրեական համայնքի պատմության ուսումնասիրությունը, որովհետև այս քաղաքականությունը առավել արտահայտված ձևով ուղղված էր հենց նրանց դեմ:

Հակահրեական տրամադրությունների սրմանը Եզիպտոսում էլ ավելի նպաստեցին արաբա-խրապեյան պատերազմները: Դրանց պատճառով երկրում հրեաների շուրջ անվտանգության մթնոլորտ ստեղծվեց: Յուրաքանչյուր պատերազմին հետևում էին հրեաների մասսայական ձեռքազրկություններ, արտաքսումներ, ունեցվածքի բռնագրավումներ: Չնայած պատերազմներին հետևող հարաբերական հանդարտ վիճակներին, հրեաների գաղթը Եզիպտոսից հասավ մեծ չափերի և արդեն 1970-ական թթ. միայն մի քանի հարյուր հրեաներ էին մնացել Կահիրեում:

ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (Գ.ՊՄԻ)

ՈՒՍՅՓՈՒՆՆԹԵՅՇԵՆԻ ՀԱՄԱՁԱՅՆԱԳԻՐԸ ՈՐՂԵՍ ԻՍԲԱՅԵՒԱՂՎԵՍԻՆՅԱՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԶԱՐԳԱՅՄԱՆ ՆՈՐ ՓՈՒՂ

Մերձավոր Արևելքը արդեն մի քանի տասնամյակ համարվում է միջազգային հակամարտության օջախներից մեկը: Արաբա-խրապեյական հակամարտության ձգձգվող ընթացքը, մասշտաբները, որոնք, ինչ խոսք, դուրս են գալիս տարածաշրջանային շրջանակներից, և այն ազդեցությունը, որ բողոնում է հակամարտությունը, որոշում է նրա առանձնահատուկ դերը միջազգային հարաբերությունների համակարգում: Արաբա-խրապեյական հակամարտության հիմնական պատճառներից մեկը մնում է արաբական զգալի տարածքների օկուպացիան Իսրայելի կողմից, որոնք նվաճվել են 1967թ.:

1993թ. Օսլոյում Իսրայելի և Պաղեստինի միջև ձեռք բերվեց համաձայնագիր, ըստ որի մինչև 1999թ. մայիսի 4-ը Իսրայելի զորքերը պետք է դուրս բերվեն Հորդանան գետի արևմտյան ափի 90 տոկոսից և պետք է լուծվի նաև Երուսաղեմի կարգավիճակի հարցը: Այդ ընթացքում պաղեստինյան իշխանություններին ինքնավարության կարգավիճակով հանձնվեցին Դազայի հատվածը և արևմտյան ափի 3 տոկոսը: 1997թ. հունվարին կնքվեց Հերբոնի համաձայնագիրը, որով իսրայելական զորքերը դուրս բերվեցին քաղաքի զգալի մասից և քաղաքին շնորհվեց ինքնավարություն:

Սակայն իսրայելական զործընթացը սկսեց հետընթաց ապրել 1997թ. մարտից, երբ Իսրայելի վարչապետ Նաբանյահուն հայտարարեց Արևելյան Երուսաղեմում հրեական նոր բնակավայրերի շինարարությունը շարունակելու մասին: Խաղաղության գործընթացը մտավ փակուղի:

Մեկ տարի անց, 1998թ. մարտին, ԱՄՆ-ը հանդես եկավ նոր առաջարկությամբ: Այն Իսրայելի նկատմամբ ճնշման երանգներ էր պարունակում և պահանջում էր դուրս բերել իսրայելական զորքերը արևմտյան ափի տարածքների 13 տոկոսից: Իսրայելը սյառաատականություն հայտանց լավագույն դեպքում զորքերը դուրս բերել տարածքների միայն 9 տոկոսից, իսկ Պաղեստինի ազատագրության կազմակերպությունը սրահանջում էր խնդրո առարկա շրջանի 30 տոկոսից զորքերի դուրս բերում:

1998թ. հոկտեմբերի 15-ին ԱՄՆ-ի նախածեղնությամբ Մերիլենդ նահանգում, Վաշինգտոնից ոչ հեռու գտնվող Ուայ - Փլանթեյշն վայրում սկսվեցին քանակությունները ՊԱԿ-ի ղեկավար Յասեր Աբաֆաթի և Իսրայելի վարչապետ Նաթանյահուի միջև մասնակցությամբ ԱՄՆ-ի պրեզիդենտ Բիլ Էլինթոնի, պետքարտուղար Մալլեն Օլբրայթի և միջինարևելյան խաղաղության գործընթացի հարցերով ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչ Դե-միս Ռոսի: Երկարատև և դժվարին քանակություններից հետո կողմերը հանգեցին հետևյալ համաձայնագրին:

1. «Ապահովություն»: Պաղեստինյան իշխանությունները պարտավորվում են հանդուրժողականությամբ չցուցաբերել ահաբեկչության հանդեպ և ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներին, մասնավորապես, Կենտրոնական հետախուզական վարչություն, ներկայացնել հսկաահաբեկչական ծրագիր: Առաջարկվում էր պաղեստինյան ստիկանական ուժերը իջեցնել 43.000-ից 30.000-ի:

2. Պաղեստինյան պատվիրակությունը համաձայնվեց հանել Իսրայելի վերացման վերաբերյալ բոլոր կետերը իրենց ազգային կանոնադրությունից:

3. «Ապահով ուղի»: Իսրայելը համաձայնվեց վերաբացել Դազայի օդանավակայանը, ինչպես նաև երկու անվտանգ ճանապարհի ապահովել արևմտյան ափի և Դազայի միջև:

4. «Եռակողմ կոմիտե»: Որոշվեց ստեղծել ամերիկա-իսրայելա-պաղեստինյան կոմիտե, որը պետք է հանդիպի երկու շաբաթը մեկ անգամ՝ որոշելու ապահովության և ահաբեկչության հետ առնչվող հարցերը:

5. «Հող խաղաղության փոխարեն»: Իսրայելը պարտավորվում է հետ քաշել իր գործերը արևմտյան ափի 13.1 տոկոսից: Պաղեստինյան իշխանությունների լրիվ վերահսկողությանն է հանձնվում այդ տարածքների 14.2 տոկոսը: Դա նշանակում է, որ արևմտյան ափի 40 տոկոսը կանցնի պաղեստինյան իշխանությունների լրիվ կամ մասնակի վերահսկողության տակ:

Մեր կարծիքով իսրայելա-պաղեստինյան համաձայնագիրը որոշակիորեն կանխեց խաղաղության գործընթացի լրիվ դադարեցումը: Բայց առայժմ այն բավարար չէ առաջընթացի համար: Գտնում ենք, որ համաձայնագիրը որոշակի առումով շահեկան էր թե՛ Իսրայելի թե՛ Պաղեստինի համար՝ հետևյալ առումներով.

1. ՊԱԿ-ի կանոնադրությունից Իսրայելը վերացնելու կետի չեղյալ հայտարարումը նշանակում է Իսրայելի գոյատևման իրավունքի ճանաչում ՊԱԿ-ի կողմից:

2. Միջազգային հասարակության աչքում Իսրայելը կսկսի ներկայանալ խաղաղասեր և արարների ահաբեկչական գործողությունները արդեն դժվար կլինի հիմնավորել:

3. ՊԱԿ-ը թեև զգալիորեն նահանջեց Օսլոյի համաձայնագրից, բայց, այդուհանդերձ, նրա հսկողության տակ են անցնում նոր տարածքներ: Բացի այդ, քանի որ Աբաֆաթի վարչակազմի ֆինանսական վիճակը խիստ անմխիթար էր, խստացվող ամերիկյան օգնությունը ճիշտ ժամանակին էր:

4. Համաձայնագիրը կտաիպի Սիրիային և Լիբանանին ի վերջո Իսրայելի հետ կնքել խաղաղության պայմանագրեր: Համաձայնագիրը լուրջ քայլ կարող է լինել հսկամարտության կարգավորման գործընթացում:

ՉԱՐԲԲԶԱՆՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ (ԵՉՏ)

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎԵՋԻՐՆԵՐԲԸ ՖԱԹԻՄՅԱՆ ԽԱՆԻՖԱՅՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Ֆաթիմյան խալիֆայությունը (969-1171) իր ուրույն տեղն ունի Հյուսիսային Աֆրիկայի և Մերձավոր Արևելքի միջնադարի պատմության մեջ: Այն Եգիպտոսի պատ-

մության ամենահետաքրքիր և միևնույն ժամանակ սակավ ուսումնասիրված էջերից մեկն է: Մեզ համար Ֆաթիմյան խալիֆայության պատմության ուսումնասիրությունը առանձնահատուկ հետաքրքրություն է առաջացնում նրա գոյության ողջ ընթացքում հայագի պետական, ռազմական և հոգևոր գործիչների ունեցած մեծ դերով:

Մեջուկ-թուրքական ավերիչ արշավանքների պատճառով հայ ռազմական և քաղաքական գործիչները գաղթում են Հայաստանից և հաստատվում Մերձավոր Արևելքում, իսկ այնուհետև օգտվելով ստեղծված բարենպաստ պայմաններից ու իրենց ընձեռնված հնարավորություններից՝ անցան Եգիպտոս և բարձր դիրքեր գրավեցին Ֆաթիմյան պետությունում: Ամենադարձր պետական պաշտոնը, որին հասան հայերը, վեզիրն էր՝ խալիֆից հետո պետության երկրորդ դեմքը: Մակայն հաճախ խալիֆներն անշախահաս էին, և հայ վեզիրներն ստանձնելով նրանց խնամակալությանը՝ երկրում ամբողջ իշխանությունը կենտրոնացնում էին իրենց ձեռքում: Հատկապես աչքի ընկան Բադր ալ-Ջամալին (1074-1094), նրա որդի Ալ-Աֆղալ Շահնշահը (1094-1121) և Բահրան ալ Արմանին (Վահրան Պահլավունի 1135-1137), որը սերում էր Գրիգոր Մագիստրոս Պահլավունուց: Նա նաև Գրիգոր Վկայասեր կաթողիկոսի բեռորդին էր և Ներսես Շնորհալու հորեղբայրը:

Բացի հաջողությամբ երկիրը կառավարելուց, հայ վեզիրները մեծ ուշադրություն էին դարձնում նաև Հայաստանից ու այլ վայրերից գաղթող հայերի հաստատմանը Եգիպտոսում և նրանց գաղթօջախի կազմակերպմանը: XI դ. 70-ական թթ. Եգիպտոսի հայկական գաղթօջախը այնքան է սովորանում, որ նրանք կարիք են գզում բարձրաստիճան հոգևոր առաջնորդի: Այցելելով Եգիպտոս՝ Գրիգոր Վկայասեր կաթողիկոսը հիմնադրում է եգիպտահայերի Առաջնորդական Աթոռը և արքեպիսկոպոս ձեռնադրում Գրիգորիսին: Հայ վեզիրների հայանպաստ քաղաքականության շնորհիվ Եգիպտոսի հայկական գաղթօջախը շուտով սկսում է բարգավաճել և հայերի թիվը հասնում է շուրջ հարյուր հազարի:

Չնայած այն բանին, որ հայ վեզիրներից ոմանք կրոնափոխ էին եղել ու ընդունել մահմեդականություն, այնուամենայնիվ հայ գաղութը պահպանեց իր հավատքը և կրոնական ազատությունը, որին մեծապես նպաստում էր նաև ֆաթիմյանների հանդուրժողական ու երբեմն բարյացակամ վերաբերմունքը այլադավան ժողովուրդների հանդեպ:

Ուշագրավ է նաև հայ վեզիրների, մասնավորապես Բադր ալ-Ջամալիի և նրա որդի Ալ-Աֆղալի կատարած ռազմական արշավանքները դեպի Սիրիա ու Պաղեստին և 1096թ. Երուսաղեմի գրավումը նրանց կողմից: Հատկանշական է, որ հայ վեզիրների օրոք Ֆաթիմյան բանակի կորիզը կազմում էին հայերը:

Բացի պետական և ռազմական գործերը վարելուց, անվանի հայ վեզիրներն Եգիպտոսում ծավալել էին նաև բուռն շինարարական գործունեություն՝ կառուցելով բազմաթիվ մզկիթներ, եկեղեցիներ, պարտաներ, պարիսպներ, որոնց մի մասը կանգուն են մինչև այսօր:

Վերջ շարադրվածը վկայում է, որ հայերը դեռ հին ժամանակներից աչքի են ընկել Մերձավոր Արևելքում և նրան հարող շրջաններում ոչ միայն որպես առևտրականներ, արհեստավորներ, ճարտարապետներ, զինվորներ ու զորավարներ, այլև հեռուտես պետական գործիչներ, և Եգիպտոսի XI-XII դդ. Ֆաթիմյան ժամանակաշրջանը դրա վառ ապացույցն է:

Հայ վեզիրները և պետական գործիչները հսկայական դեր ունեցան Ֆաթիմյան պետության քաղաքական ու տնտեսական կյանքում և հայկական գաղթօջախի հետ միասին նպաստեցին Եգիպտոսի զարգացմանն ու հզորացմանը XI-XII դդ.:

**ՖԲԱՆՍԻԱԿԱՆ ՄԵԾ ՀԵՂՎՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆԸ ՂՈՒԿԱՍ ԻՆՃԻՃՅԱՆԻ
ԳՆԱՀԱՏՄԱՐ**

1. Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը համաշխարհային պատմության մեջ բացեց մի նոր էջ, որը դեռևս շրջված չէ: Ավելի քան երկու հարյուր տարի մարդկությունը **փորձում է գնահատել նրա աշխարհացունց դեպքերը, կյանքի կոչել հողակված գաղափարները: Այդ իսկ պատճառով հեղափոխության արդիականությունը նկատի ունենալով՝ կարևոր է թվում նրա գնահատումների ուսումնասիրությունը:**

2. Հեղափոխության ազդեցության ոլորտներից դուրս չմնացին նաև հայերը: Հեղափոխության արձագանքները և գնահատումները՝ նրա սկսման պահից մինչև մեր օրերը, միանշանակ չեն: Դրանց ուսումնասիրումը հայ պատմագրության մեջ անհրաժեշտ չափով ուշադրության չի արժանացել: Լրագրային հոդվածներից և գիտական աշխատություններում հարևանցի հրատարակումներից գառ կարևոր ենք համարում մեծամուն պատմաբան Թադևոս Ավդալբեկյանի «Ֆրանսիական մեծ հեղափոխությունը և ժամանակակից հայերը» արժեքավոր հոդվածը: Մակայն նրանում հեղինակը խոսում է միայն Էջմիածնի կաթողիկոս Դուկաս Կարնեցու, ոռոսահայ հայոց թեմի առաջնորդ Հովսեփ Արղությանի գնահատականների և «Ազդարարում» տեղ գտած առաջին արձագանքների մասին:

3. Հայ պատմագրության մեջ, թվում է, Ղ.Ինճիճյանն առաջինն էր, որ խիզախեց գիտականորեն շարադրել Մենայի ամիերում տեղ գտած դրամատիկ իրադարձությունները և տալ իր ժամանակի պատմագիտությանը համահունչ գնահատականներ, կատարել հետևություններ:

4. Լինելով Մեծ հեղափոխության ժամանակակիցը՝ մեծամուն գիտնականը XVIIIդ. վերջից մինչև XIXդ. 20-ական թթ. գաղափարական հասունացման և ինքնահաստատման բարդ ուղի անցավ: Վերլուծելով իրադարձությունները և երևույթները՝ նա ձգտում էր այդ ամենը տեղավորել ազգային գաղափարախոսության իր աշխարհայացքում և նոր փուլը ծառայեցնել սեփական ժողովրդի զարգացմանը:

5. Մեծ հեղափոխության մասին Ղ.Ինճիճյանի տեսակետների ամփոփումը «Դարապատում» բազմահատոր աշխատությունն է: Նրանում հեղինակը գիտական շրջանառության մեջ է դրել հսկայական փաստական նյութ Ֆրանսիական մեծ հեղափոխության պատճառների, սկզբի, ընթացքի և հետևանքների մասին: Այն դեռևս կարիք ունի հետագա ավելի խորք և մանրագնին հետազոտման:

6. Խորամուխ լինելով հեղափոխության պատճառների և ակունքների մեջ՝ Ղ.Ինճիճյանը դրանք զամուտ է Լուի XV-ի ժամանակաշրջանում: Նրա համոզմամբ երկրին ճգնաժամի հասցրին անհեռատես տնտեսական քաղաքականությունը, շռայլումները, դասային արտոնությունները, բարոյական անկումը և պատերազմները: Բարձր գնահատելով լուսավորական շարժման գիտակրթական ոգին՝ Ղ.Ինճիճյանը միևնույն ժամանակ մերժում է նրա ընդդիմադիր դիրքը կրոնի և եկեղեցու նկատմամբ, որը նրա կարծիքով նույնպես նպաստեց ճգնաժամի խորացմանը:

7. Ղ.Ինճիճյանը «հեղափոխություն» հասկացությունը չի օգտագործում, որի փոխարեն գրում է «**խտրվության**» կամ «**ապստամբություն**» բառերը: Դրանով իսկ նա մերժում է հեղափոխության օրինականությունը, բայց ընդունում է նրա օրինաչափությունը, քանի որ ժամանակին բարեփոխումներ չկատարվեցին: Քրիստոնեական բարոյականությանը առաջնորդվող Ղ.Ինճիճյանը մերժում է հեղափոխության արյունալի ընթացքը:

Բարձր գնահատելով «Մարդու և քաղաքացու իրավունքների

հոշակագիրը», նա մինևույն ժամանակ դա համարում է ժամանակավրեպ, որը հանգեցրեց տխուր հետևանքների:

8. Ղ.Ինճիճյանը յուրովի մոտեցում ունի հեղափոխությանը ծնված Ֆրանսիական հանրապետության նկատմամբ: Հետևելով Շ.Մոնտեսքյոյին՝ նա գտնում է, որ հանրապետական կարգը պիտանի է միայն փոքր երկրների համար: Ուստի և, նրա կարծիքով, Ֆրանսիական հանրապետությունը ի վերջոստ դատապարտված էր: Անա թե ինչու, նա նույն հեղափոխությանը ծնված Նապոլեոնի կողմից միապետական կարգի վերականգնումը համարում է օրինաչափ:

ՄԱՆՈՅՆ ԱՐՄԱՆ (ՏՄԷ)

Գ.Ա.ՕԼԻՎԻԵՐԻ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՊՈԼՏԱՎԱՅՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ (XVIII ԳԱՐԻ ՎԵՐՋԻՆ ԶԱՌՈՐԳ)

XVIII դ. վերջին բառորդի Արևելքի պատմության կարևոր եվրոպական աղբյուրների շարքին է դասվում Ֆրանսիացի ճանապարհորդ և դիվանագետ Գ.Ա.Օլիվիեի ուղեգրությունը:

1792թ. հոկտեմբերի վերջին Ֆրանսիական հանրապետության ժամանակավոր գործադիր խորհուրդը որոշում ընդունեց կազմակերպել բնագետներ Օլիվիեի և Բրյուզիերի ուղևորությունը դեպի Թուրքիա, Եգիպտոս և Պարսկաստան: Բացի տարաբնույթ տեղեկությունների հավաքումից, պատվիրակությունը պետք է կատարեր մի շարք դիվանագիտական հանձնարարություններ, որոնք նպատակ ունեին ամրապնդել Ֆրանսիայի քաղաքական և առևտրական կապերն Արևելքի երկրների հետ:

1792թ. նոյեմբերի 7-ին Օլիվիեն և Բրյուզիերը Փարիզից մեկնում են Տուրն, սալա Մարսել, որտեղից 1793թ. ապրիլի 22-ին դուրս գալով՝ 1793թ. մայիսի 20-ին ժամանում են Կ.Պոլիս: Նրանք որոշ ժամանակ մնում են Կ.Պոլսում, այդ ընթացքում այցելում են Կրետե և Էգեյան ծովի մի շարք կղզիներ, իսկ 1794թ. հոկտեմբերին մեկնում են Եգիպտոս և Կ.Պոլիս են վերադառնում 1795թ. հուլիսին: Հետագայում (1801-1807թթ.) հրատարակված իր ուղեգրության մեջ էլ Օլիվիեն հաղորդում է ուշագրավ շատ տեղեկություններ, որոնցից մեզ հետաքրքրող հարցերի շուրջ կան հետևյալ տվյալները. «Կ.Պոլիսը թուրքերի, հույների, հայերի, հրեաների, եվրոպացիների մի խառնուրդ է իրենից ներկայացնում, որտեղից էլ բխում է բարբերի, կրոնների և լեզուների մեծ բազմազանությունը: Թուրքերն այստեղ ալեկի շատ են, քան մյուսները և տարածված են ամբողջ քաղաքում և նրա արվարձաններում: Հույները կազմում են բնակչության 1/6-ը. նրանք մի քաղաքային ունեն, տեղադրված նավահանգստի դիմաց, որը հայտնի է հունական ֆանարակի կամ ֆանալ անունով: Մի մասն էլ ապրում է Բերայում և Գարսայում և ապրում են ֆրանկների մեջ: Հայերը մի քիչ են պակաս հույներից, նրանք ապրում են քաղաքի ներսում և արվարձաններում: Հրեաները ամենաքիչն են, ապրում են քաղաքի ներսում, որոշ թվով հրեաներ հաստատվել են Բերայում և Գարսայում և միջնորդ են վաճառականների մոտ»:

Չափազանց ուշագրավ է նաև հայերի բնավորության և բարբերի նկարագրությունը: Այդ մասին Օլիվիեին գրում է, որ «հայերը վաճառական են. նրանք են Օսմանյան կայսրության մեջ, որ կատարում են ամենամեծ առևտուրը և դա անում են ինքնուրույն: Նրանք համբերատար են, խնայող և անխնայ: Նրանք ճանապարհորդում են Ասիայում և Հնդկաստանում, ունեն խանութներ և գործակիցներ ամենուրեք: Մեծամասնությունը զբաղվում է արհեստագործությամբ, բանկիրներ են, մատակարարներ, և

փաշաների գործարարներ: Հազվադեպ են խստամնազանց լինում, ճշտապահ են իրենց խստամտները կատարելիս: Նրանց պակասում է միայն կրթությունը և մի կատարություն, որը լինի ավելի արդարադատ և պակաս ճնշող, քան քուրքերի կատարությունն է, որպեսի դառնան անսահմանորեն հարգված մի ազգ»:

Արժեքավոր է նաև Օլիվիեի տեղեկությունը Կ.Պոլսի բնակչության քվարանակի վերաբերյալ: Նա գրում է, որ «այդ մեծ քաղաքի բնակիչները, դրա մեջ ներառելով նաև Բերա, Գալաթա, Սկյուտար և այլ քաղամասերի և Բոսֆորի ափերին տեղադրված շրջակա գյուղերի բնակչությունը, կարող են լինել ավելի քան 500000, ըստ այսուրի այն քանակության, որ այնտեղ օրական սպառվում է»:

ՄԱՐՏՈՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵՆ (ԵՀԱՀ)

<ԱՏԵՉԻ ԱՌԱՋԻՆ ՂԱԶԱՆԻ ԱՌԱՆՁՆԵՎԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Հաֆեզի դազլների ճիշտ ընթերցումը, առավել ևս ճիշտ մեկնաբանումը եղել և մնում է իրանագիտության դժվարին խնդիրներից մեկը: Հատկապես բազմաթիվ քննությունների և ուսումնասիրությունների նյութ է հանդիսացել Հաֆեզի Դիվանում պահպանված առաջին դազալը, որը հակառակ նրա ռոջ պոեզիայի ընդհանուր ոգուն՝ սուֆիական-միստիկական գաղափարաբանության մնուշ է: Ավելին, ըստ միջնադարյան դիվանների կազմման օրենքների, այն առաջին տեղը չպետք է զբաղեցներ: Այդ է պատճառը, որ առաջին դազալը մեկնաբանվում է իր ստեղծման հետ կապված նախապատմությունների և հաֆեզյան ժամանակաշրջանի անկում ապրող սուֆիզմի քննության հիման վրա: Այն հանգամանքը, որ վերջինս հեռացել է իրական սուֆիզմից և միայն ձևական բնույթ է կրում, ակնհայտ է: Բազմաթիվ փաստեր ապացուցում են, որ Հաֆեզը բարյացակամ չէր իր ժամանակի սուֆիների նկատմամբ: Այդ ամենով հանդերձ, մենք նրան տեսնում ենք մոզերի զինեաանը, ռեդերի շրջապատում, որ նշանակում է, Հաֆեզը իր տուրքն է տվել ժամանակի ոգուն և այն գաղափարներին, որ ժառանգել է իր նախորդներից: Հաֆեզի առաջին դազալը իրոք սուֆիական այլաբանական հենք ունի, որը, սակայն, չի նշանակում, քե Հաֆեզը սուֆի է:

ՄԱՐՈՒԲՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ՀՅԹԷ)

ԹՈՒՐԻԱԿԱՆ ԿԱՆՍՏԱՆԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ԱՐԳԻ ՓՈՒԼՈՒՄ

Թուրք-պարսկական հակասությունները գալիս են դարերի խորից ու գնալով այդ հակասությունները այնքան են խորացել, որ դրանց կարգավորումը և լուծումը դարձել է անհնարին: Այս երկու հզոր պետությունների բախման կետը քե՝ սկզբունքային և քե՝ տարածքային առումով, որպես կանոն, հանդիսացել է Հայաստանը: Հայաստանը այս երկուսի միջև կատարել է կատարում է մի տեսակ բուֆերի դեր, որը զսպում է այս երկու երկրների հակասությունների վերաճումը բացարձակ առնակատման: Սակայն այժմ դրությունը որոշակիորեն փոխվել է: Հայաստանի համար «բուֆերի» դեր կատարելը կարող է դառնալ շահավետ՝ այն իմաստով, որ Հայաստանը կարողանա նրբանկատորեն օգտագործել Թուրքիա-Իրան հակասությունների ամբողջ փաթեթը՝ իր շահերից և նպատակներից ելնելով՝ ծառայեցնել դրանք սեփական ազգային և պետական ծրագրերի կրագործմանը:

Երբ խոսում ենք Թուրքիա-Իրան հակասությունների մասին, չենք կարող անտեսել երբորդ ուժը՝ Ռուսաստանի, որը միշտ մասնակից է եղել տարածաշրջանային գործընթացներին: Ռուսաստանը շատ հմուտ ձևով կարողացավ օգտագործել բուրք-պարսկական հակասությունները, առանձին-առանձին պարտության մատնեց նրանց, դուրս մղեց Անդրկովկասից և նրանց ազդեցությունը տարածաշրջանում հասցրեց նվազագույնի: Այս իմաստով, իհարկե, Հայաստանին չէր խանգարի օգտվել Ռուսաստանի բողոքով հարուստ փորձից:

ԽՍՀՄ-ի փլուզումից հետո, երբ Ռուսաստանի ազդեցությունը Անդրկովկասում (և ոչ միայն Անդրկովկասում) զգալիորեն նվազեց, Թուրքիան և Իրանը փորձեցին օգտվել ընձեռված հնարավորությունից և տարածել իրենց ազդեցությունը հետխորհրդային այդ արդեն իսկ «չեզոք» գոտում: Առաջին հերթին դա վերաբերվում էր մասնաշրջանային հանրապետություններին: Պետք է նշել, սակայն, որ Թուրքիան և Իրանը այդ երկրներում ազդեցություն ապրածելով հանդերձ չէին կարող շտնչվել Հայաստանի Հանրապետության հետ, քանի որ վերջինս գտնվում էր այդ ազդեցության տարածման ճանապարհին: Թուրքիան և Իրանը ընտրեցին տարբեր մեթոդներ և գործելաձևեր: Եվ եթե Իրանը իր քայլերը կատարում էր շատ զգուշավոր, անգամ ոչ համարձակ, ապա Թուրքիան շատ ակտիվ ու գործնական, մաս շտապողական էր այդ հարցում: Այս ֆոնի վրա էլ ավելի լարվեցին Թուրքիա-Իրան հակասությունները: Եթե Իրանը փորձում էր շահագրգռել այդ երկրներին կրոնի՝ մասնաշրջանային միջոցով, ապա Թուրքիան խոստանում էր այդ երկրներին շահավետ պայմաններով վարկեր: Եվ պետք է նշել, որ սկզբնական շրջանում Թուրքիան առավելության հասավ Իրանի նկատմամբ, քանզի հետխորհրդային հանրապետություններին տվյալ փառում անհրաժեշտ էին վարկեր, այլ ոչ թե կրոնական մղումներ: Այս ամենը վերաբերվում է բոլոր մասնաշրջանային հանրապետություններին ընդհանրապես և Ադրբեջանին՝ մասնավորապես: Հայաստանին առաջին հերթին այս իմաստով վերաբերվում են Թուրքիայի և Իրանի քաղաքականությունը հենց Ադրբեջանի նկատմամբ, քանզի վերջինիս հետ են կապված Լեռնային Ղարաբաղի հիմնահարցը և դրա հետ առնչվող Բաքվի նավթի խնդիրը, մյուս կողմից Թուրքիայի պանթուրանական հույսերը, որոնք մա կապում էր Ադրբեջանի հետ, սրա հետ սերտորեն առնչվող Հայոց Յեղասպանության ճանաչման և այլ հիմնախնդիրները:

ՄԵԼԷՅՅՆ ԿԱՐԵՆԵ (ԳԵ)

ՆՏՔՐԱԿԵԳՈՆԱԿԿՆ ԺԱՄԱՆԿԱՇՐՋԱՆԻ (V ԳՐԻ Ի ԿԵՍ - VI ԳՐ) **ԳՎԱՆԱՐԱՆԱԿԿՆ ՈՐՈՇ ՀԱՐՅԵՐԻ ՇՈՒՐՉ**

1. Քաղկեդոնի ժողովի որոշումները ընդհանուր քրիստոնեական եկեղեցին բաժանեցին երկու խաչոր հատվածների: Հեռադիկեդոնական ժամանակաշրջանը իրենից ներկայացնում է շարունակական մի պայքար միարժակ և երկբնակ հատվածների միջև: Արևելքում ակնհայտ է հակաքաղկեդոնականների աճող գերակշռությունը: Միարժակները 451թ. հետո հաղթանակող էին արևելյան քրիստոնեության մեջ մի ամբողջ սերունդ:

2. Քաղկեդոնի ժողովում որպես «հավատո սահման» ընդունված Լեռնի Տոմարը և ժողովի դավանաբանական սահմանումը չընդունվեցին Արևելքի քրիստոնյաների կողմից: Վերջիններս գտնում էին, որ քաղկեդոնական վարդապետությունը չի համապատասխանում Եփեսոսի III տիեզերական ժողովի դավանաբանությունը և

հակադրվում է Ալեքսանդրյան դպրոցի ավանդույթին: Քաղկեդոնականության մերժումը առաջին հերթին աստվածաբանական մտորումների և դավանաբանական կողմնորոշման պրոցեսի հետևանք էր:

3. 482թ. քյուզանդական կայսր Չենունի (476-491թթ.) կողմից հրապարակվեց «Հենոտիկոնը»՝ «Միության գիրք»: Այն եթե անգամ հակաքաղկեդոնական ձեռնարկում չէր, ապա անշուշտ Քաղկեդոնի հեղինակությանը դիպչող ակա էր: Այն մի որոշում էր, որ իրապես վերականգնեց մալսաբաղկեդոնական քրիստոսաբանությունը, ինչպես որ շարադրված էր Եփեսոսի 431թ. ժողովում: «Հենոտիկոնը» պատճառ հանդիսացավ Կ.Պոլսի և Հռոմի պատրիարքական աթոռների միջև 482-518թթ. տևող խզման:

4. Քաղկեդոնի ժողովի ընդունած որոշումները կայսրության քրիստոնյաներին պարտավորեցնելու քաղաքականությունը ավելի վճռականորեն, քան Հուստինոս I-ի (518-527թթ) գահակալության ժամանակ, իրագործում է Հուստինիանոս I-ը (527-565թթ.):

553թ. Կ.Պոլսի V տիեզերական ժողովում այսպես կոչված «Երեք գլուխները» (Թեոդորոս Մոպսուեստացու, Թեոդորետոս Կյուրոսցու և Իրաս Եդեսացու գրությունները) դատապարտելու ճանապարհով հնարավորություն ստեղծվեց միաբնակներին հաշտեցնել Քաղկեդոնի ժողովի հետ և քաղկեդոնականությունը ինչ-որ չափով կայունացավ կայսրության մեջ: Հռոմը, ինչպես որ ժամանակին ընդդիմացել էր «Հենոտիկոն»-ին, այժմ էլ համոզեց եկավ «Երեք գլուխներին» դատապարտման դեմ, քանի որ բանադրել Անտիոքյան դպրոցի խոշորագույն մերկայացուցիչներին, նշանակում էր անտեսել Քաղկեդոնի որոշումները:

ՄԵԼՔՈՆՅԱՆ ՀԱՍՄԻԿ (ԳԲ)

Յ.Վ.ԳՅՈԹԵՐ «ՖԱՌՈՒՍՏԻ» ՀԱՅԵՐԵՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻ ԲՆԵԻ ԽՆԳԻՐՆԵՐԻ ԸՆԴՈՒՄ

Գյոթեի «Ֆաուստը» արդեն ավելի քան մեկ դար ընթերցվում, բեմադրվում և թարգմանվում է տարբեր ժողովրդների կողմից՝ առաջադրելով «Ֆաուստի» թարգմանությանը նվիրված մի շարք հարցեր, որոնցից կարևորագույնը Գյոթեի ստեղծագործության ինքնատիպ ոճի և ուրիշի ճիշտ փոխանցումն է: «Ֆաուստն» ունի ներքին ամուր կառուցվածք և շքեղ լեզվով պարուրված հարուստ բովանդակություն: Նրանում պահպանվել գերմանական տաղաչափության հայտնի կանոնները, այն զրված է վանկաշէշտային տաղաչափով:

«Ֆաուստը» հայերեն թարգմանվել է դեռևս անցած դարի վերջերին: «Ֆաուստի» հայերեն թարգմանությունները պայմանականորեն կարելի է բաժանել երկու շրջանի.

1. Մինչև Պ.Միքայելյանի թարգմանությունը «Ֆաուստը» թարգմանվել է Մ.Նուրբաբյանի-1881թ., Թ.Թերեզյանի-1881թ., Տ.Լևոնյանի-1889թ., Տ.Արզուսի (հրատ. քվականը չի նշված), Գ.Բարխուդարյանցի-1902թ. և Կ.Յուլյուպեյանի-1946թ. կողմից: Այս թարգմանությունները արված են հասավածարար (հիմնականում՝ միայն առաջին մասը), բացառությամբ Մ.Նուրբաբյանի թարգմանության, որը ֆրանսերենից թարգմանել է «Ֆաուստի» երկու մասերը: Բացի Բարխուդարյանցի և Յուլյուպեյանի, մնացած թարգմանությունները արձակ են և զեղարվեստական արժեք ունենալ չեն կարող: Նրանցում առկա են լեզվական սխալներ, ազատ թարգմանության հետևանքով առաջացած իմաստային խեղաթյուրումներ և բացթողումներ:

2. 1963թ. Երևանում լույս տեսավ «Ֆաուստի» հայերեն երկհատորյակը՝ Պարույր Միքայելյանի քարգմանությամբ: Այս քարգմանությունը, ի տարբերություն նախորդների, իր մեջ ներառում է «Ֆաուստի» երկու մասերն էլ և քե՛ կառուցվածքով, քե՛ տաղաչափական առանձնահատկություններով առավել մոտ է կանգնած բնագրին: Պ.Միքայելյանը «Ֆաուստը» հայերեն է քարգմանել վանկական համակարգով, այսինքն՝ հենվելով տողերում և կիսատողերում վանկերի քվի հավասարության վրա: Թարգմանիչը առավելապես օգտագործել է 10 վանկանի երկանդան տողը (5-5), 9 և 8 վանկանի երկանդան տողերը (5-4, 4-4), վերջիններս՝ հատկապես երկխառությունների ժամանակ: Պ.Միքայելյանի այս տաղաչափի շնորհիվ հնարավոր է եղել հայերեն փոխանցել և՛ Գյոթեի ինքնատիպ ոճը, և՛ ստեղծագործության ոլորտն ու ներքին կառուցվածքը:

«Ֆաուստի» բնագրի և հայերեն քարգմանությունների ուսումնասիրությունը բերում է այն եզրահանգման, որ վերջինիս վանկաշեշտային տաղաչափը լավագույնս փոխանցվում է հայերենի տաղաչափությանը առավել բնորոշ վանկականով (ինչն սովորի հաջողվել է Պ.Միքայելյանին):

ՄՈՎԱԲԱՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԱԲ)

ՄԻՏԱՆՆԵՐԻ ԱՐՔԱՅԱՏՈՒՄԸ՝ ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ԵՎ ԱՐՔԱՆԵՐԻ ՅԱՆԿՈՒՄ

1. Սկսած Մովսես Խորենացուց՝ հայ պատմագիրները ուշագրավ տեղեկություններ են հաղորդում Հայկազուն նահապետների ու արքաների մասին, որոնք ի մի են բերված Միքայել Չամչյանցի «Հայոց պատմության» էջերում: Պատմագրության մեջ տարբեր (նաև իրարամերժ) կարծիքներ են հայտնվել Հայկազուն տիրակալների ցանկի մասին: Հին արևելյան գրավոր աղբյուրների համադրությամբ կատարվող ուսումնասիրությունները գնալով ավելի են ամրապնդում տասնամյակներ առաջ հայտնված տեսակետը, համաձայն որի այդ ցանկում միավորվել են ոչ քե մեկ արքայատան, այլ տարբեր ժամանակներում Հայկական լեռնաշխարհում գոյատևած մի քանի պետական կազմավորումների տիրակալները:

2. Հայկից մինչև Անուշավան Մոսանվեր շարքի վերաբերյալ տեղեկությունների զուգադրումը հինարևելյան սեպագիր ու հիերոգլիֆ արձանագրությունների հաղորդումների հետ թույլ է տալիս նրանց թվագրել Ք. ա. XII-VIII դարերով: Պարետից սկսվում է նոր շարք, որը, թերևս, ավարտվել է Վաշտակով: Նման ենթադրության հիմք է տալիս այն հանգամանքը, որ Հայկ(ակ) անունը ցանկում կրկնվում է երեք անգամ, որոնցից առաջինն անկասկած, իսկ վերջինը մեծ հավանականությամբ եղել են նոր իշխանության հիմնադիրներ (այլ կերպ ասած՝ «Հայկ» անունը մեզանում վերածվել է հիմնադիր-տիրակալի պատվատիրոջ):

3. Հայկազունների մասին Մ. Չամչյանցի հավաքած ու ներկայացրած տվյալները բաժանվում են երկու խմբի՝ պատմագրական տեղեկություններ և սեփական հաշվարկների հիմամբ կատարված համադրումներ: Մի կողմ թողնելով վերջինները, որոնք արված են XVIIIդ. ընդունված և ներկայումս շատ հարցերում խոցելի աստվածաշնչյան ժամանակագրության հետ հարմարեցվելով, անդրադառնանք առաջին խմբի տվյալներին:

ա) Շարքի երրորդ ներկայացուցիչ Չավանի օրոք սկզբնավորվել է «Աթենացվոց միապետությունը»: Ավանդական տվյալների վերականգնումներով ներկայումս այն թվագրվում է Ք. ա. XVI-XIII դարերով:

բ) Չավանին հաջորդող Փառնակը հարձակման է ենթարկվել Եգիպտոսի արքա Սեթոսի կողմից (վերջինս որդին էր Ամենոփի և հայրը Հոսամետի), կրել անհաջողություն, ապա վերականգնել իր իշխանությունը: Եգիպտոսի պատմությունից հայտնի են Ամենհոթեփ (Ամենոփ) անունով չորս փարավոններ, որոնք եղել են XVIII դինաստիայի ներկայացուցիչներ (Ք. ա. XVI-XIV դդ.): Սեթոսը Ք. ա. XIVդ. վերջին և XIII սկզբին իշխած Սեթի I-ը է (XIX դինաստիա), որը փորձել է Ամենհոթեփ IV-ի ժամանակ Եգիպտոսի կորցրած առաջավորասիական տիրույթները վերագրավել, իսկ նրա որդին Ռամզես II (Հոսամետ) փարավոնն է, ում օրոք Եգիպտոսը հասավ մեծ հզորության:

գ) Փառնակի հաջորդ Սուրի ժամանակակիցն է Հեսու Նավյան՝ Մովսես մարգարեի հաջորդը: Աստվածաշնչի ժամանակագրության համաձայն նա իշխել է Ք. ա. XVդ., թեպետ ժամանակակից արևելագիտության մեջ իսրայելիցիների՝ Քանաանում (Ավետյաց երկրում) հայտնվելու թվագրման համար ավելի հավանական են համարում Ք. ա. XIV-XII դդ.:

4. Ժամանակագրական սահմանագծմանը նպաստող նշված փաստերի քննությունը թույլ է տալիս Պարեո-Վաշտակ շարքը թվագրել Ք. ա. XVI-XIII դարերով, որը ճշգրտորեն համապատասխանում է Հայկական լեռնաշխարհի հարավում և Միջագետքի հյուսիսում բարձրացած Միտաննի թագավորության ժամանակաշրջանին: Ընդ որում, նշված շրջանը հնագույն պատմության միակ ժամանակահատվածն է, երբ եգիպտական զորքերը ուղղվել են հայաստանյան որևէ պետության դեմ, և դա եղել է Միտաննին: Պատմաժամանակագրական այս համապատասխանություններին կարելի էր մեծ կարևորություն չտալ, եթե չլիներ շատ ուշագրավ մեկ այլ հանգամանք: Միտաննիի առաջին հայտնի արքան Շուտառնան է, որի հզորության մասին տեղեկությունները չունենք: Նրան հաջորդել է Պարատատոռնան՝ առաջինը Միտաննիում՝ հայտնի «հզոր արքա» տիտղոսով, ինչը ցույց է տալիս, որ տերությունը հզորությունը սկսվում է նրանով: Միտաննիի վերջին հզոր տիրակալը՝ հայտնի «մեծ արքա» տիտղոսով, որի գոհվելը ասուրա - խեթական արքայական զրագրության մեջ համագործվում էր պետության անկման հետ, եղել է Վասաշատտան: Միտաննիի առաջին և վերջին հզոր արքաների անունները նույնանալու չափ մնան են մեզ հետաքրքրող շարքի համապատասխան տիրակալների անուններին (Պարատատոռնա-Պարեո, Վասաշատտա-Վաշտակ), ինչը վերաշարադրյալ փաստերի հետ մեկ համակարգում դիտելիս դժվար է բացատրել պատահական մոմանությամբ: Նշված փաստարկներին կարելի է ավելացնել ևս մի բանի՝ համադրումներ՝ տարբեր աստիճանի հավանականությամբ: Հետաքրքրական է նաև, որ Մ. Չամչյանցի բերած զանաթանկետները (որոնց սկզբնաղբյուրը մեզ մնում է անհայտ) գտնարելով՝ Պարեո - Վաշտակ շարքի իշխանության տեղությունը ստանում ենք 281 տարի, որը մտավոր չափով համընկնում է Միտաննիի գոյության ժամանակաշրջանին:

5. Նշվածների կողքին առկա են նաև անհամապատասխանություններ: Մասնավորապես Պարեո - Վաշտակ շարքն ունի յոթ ներկայացուցիչ, իսկ Միտաննիի մեզ հայտնի արքաների թիվը տասնչորս է: Գուցե՞ այստեղ գործ ունենք հին մատենագրության սկզբունքներից մեկին՝ հետևյալն: «Որքան քաջ բողմել անձան ու վատասիրտ մարդկանց հիշատակությունը, այլ հիշել միայն քաջ, իմաստուն և աշխարհակալ նախնիներին»: Քանի որ հին աշխարհում շատ տարածված էր հատուկ անունների թարգման-

նորոյունը, ուսումնասիրութեան կարող է մնում երկու ցանկերի անունների իմաստային համեմատութիւնը:

Եթէ առաջիկա ուսումնասիրութեանները հաստատեն մեր առաջ քաշած վարկածը, կտանանք հետաքրքիր պատկեր: Կայարգվի, որ հնդարիական դիւանստիա ունեցող Միտաննիի արքաներին հայոց ավանդական պատմագրութիւնը համարել է Հայկազուններ, որոնք ուղիղ գծով չեն սերել յոյցագուն Հայկից, բայց եղել են նրա ցեղապետութեանից և բռնի ուժով տիրել Հայաստանին: Դա կարող է նոր լույս սփռել ինչպէս հայոց պատմագրութեան (հատկապէս խորեհայկազխութեան), այնպէս էլ հինարևելագիտութեան մի շարք խնդիրների վրա:

ՇԱՐՈՅԱՆ ԳՈՅԱՆԵ (ՀՍԲ)

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՍԱՆԻՔԻ ՄԻ ՄՈՂԱԿԱՆ ԾԵՍԻ ԾԻՍՍ-ԱՌԱՍԳԵԼԱՐԱՆԱԿԱՆ ԵՆԹԱՏԵՔՍԻ ՎԵՐԱԿԱՆԳՄԱՆ ՓՈՐՁ

Ավանդական և ժամանակակից հայոց հարսանիքում հարսի ծնկներին տղա երեխա են նստեցնում, որպէսզի նրա առաջնեկը ևս տղա ծնվի: Այս ծեսի ժողովրդական մեկնաբանութիւնը փաստորէն համգում է մի մոլոկական բանաձևի, որը պիտի ապահովի սերնդաճութիւնը, ինչը հայոց հարսանեկան բազմաթիվ ծեսերի բովանդակութիւնը կազմող պաղարբերութեան ընդհանուր բնայի մի մասն է:

Մակայն այս կարգի ծեսերի մի քանի տարբերակներ համադրելով՝ պարզեցինք, որ նման բանաձևը բավականին արխաիկ է և հարսանեկան ծիսաշարքի մի կարևոր ծեսի ընդամենը վերջին մասն է: Այդ ծեսի ամբողջական տարբերակը ունի հետևյալ տեսքը. փեսայի տանը հարսի համար նախատեսված բարձին նստում էր մի տղա երեխա: Որպէսզի երեխան իր տեղը զիջեր հարսին, քավորը կամ փեսան նրան փող էր տալիս, որից հետո բարձին մտնեմուն էր հարսը, բայց չէր նստում, մինչև որ փեսայի հայրը կամ մայրը նրան չտային կամ չխտատանային որևէ ուկեր: Եվ միայն այս ամենից հետո էին նրա ծնկներին երեխա նստեցնում:

Չնայած այս ծեսի բազմաթիվ տարբերակների առկայութեանը, նրա ինվարիանտային հիմքը կազմում են հետևյալ երեք բնաները.

ա) տեղի գնում (առասպելաբանական արմատով և պայքարը),

բ) հարսին բարձին նստեցնելը,

գ) հարսի ծնկներին երեխա նստեցնելը:

Ա. Բարձ գնելու ծեսը (*բարձ բռնելը*) հիշեցնում է հարսի և փեսայի կողմերի հակամարտութեան առավել շեշտող՝ հարսին իր տանից դուրս չթողնելու ծեսը (*դուրս բռնելը*): Այսպիսով, այստեղ առկա է ծիսական պայքարի բնան, որը հանգեցնում է ճանապարհի կամ *տեղի* ազատագրման բնային: Ընդ որում, այդ տեղը՝ բարձը, ինչպէս կտեսնենք ստորև, կարող է համադրվել գոհարանի հետ:

Բ. Բարձը, որի վրա նստելու էր հարսը, բացի նստելու հարմարանք լինելուց, նաև պատվի նշան է և ունի որոշակի առնչություն գոհարանի հետ: Հայերեն *բարձ* բառը, լինելով իրանական փոխառություն, ծագել է հնդեվրոպական *bhelgʰ - արմատից, որից նաև առաջացել է հնդկական *bahis* -ը՝ ծղոտե բարձիկ, որի վրա գոհարբութեան ժամանակ նստում էին աստվածները և գոհարբողները (Տոպորով, 1974): *Bahis*-ի, ինչպէս նաև հարսանեկան բարձի վրա նստելը կապված է պաղարբերութեան, ծննդաբերութեան գաղափարի հետ և համապատասխանում է հարսին՝ ֆալոս ներկայացնող քարի վրա նստեցնելու ծեսին: Ժամանակակից պատկառութեան որոշ նկարագրու-

թյուններում հանդիպող բարձր՝ իբրև ծխական առարկա, ըստ երևույթին, քննարկվող պահանդական ծեսի արձագանքն է:

Գ. Գլխարկելով ծեսը նշված ենթատեսքատում՝ նրա վերջին մասը՝ հարսի ծնկներին նոքածին տղա մատեցնելը, դառնում է ծխական մի ընդհանուր դրամայի եզրափակիչ տեսարան, ըստ որի հարսն ինքն է ծնունդ աչդ երեխային և սրանով կանխառոշում նրա իրական, ոչ սիմվոլիկ ծնունդը /հմմտ. հ-ե. ծունկ և տոնի արմատների ստուգաբանական կապը (* g'eu-):

Այսպիսով, հարսամիջրում պահպանվել է ծեսի միայն ընտանեկան առումը՝ ժառանգի ծնունդը, մինչդեռ ընդհանուր ծեսն արծարծվում է աիեզրաստեղծ գոհաբերության արխայիկ ծեսում:

ՈՍԿԱՆՅԱՆ ՎԱՐՉԱՆ (ՄԲ)

DEWREŠ E'RD

(ԵԶԳԻԱԿԱՆ «ՆՈՂԻ ՍՈՒՐՔԸ»)

Ցանկացած ժողովրդի հավատալիքներում անդրշիրիմյան կյանքի մասին պատկերացումները ունեն առավել ներփակ բնույթ: Սա ավելի քան ակնհայտ է եզդիների պարագայում: Եզդիականության մեջ հանդերձյալ կյանքի մասին պատկերացումները, այս ոլորտին առնչվող ծխական-կրոնական արարողակարգը և հավատալիքները՝ պայմանավորված վերը նշված ներփակությամբ, հետազոտողի համար առավել դժվարամատչելի ոլորտներից են:

Խնդիրը բարդանում է նաև նրանով, որ եզդիականությունը, գուրկ լինելով եկեղեցու, որպես կարգավորիչ ինստիտուտի գոյությունից, թե՛ հանդերձյալ կյանքին առնչվող, և թե՛ այլ կրոնական ծխական արարողակարգերի դեպքում տեղ է բողոնում զանազան՝ հաճախ թյուր մեկանաբանությունների:

Մինչև այժմ հետազոտողների հատուկ ուշադրությանը չի արժանացել մի այնպիսի կարևոր «եզդիական սուրբ», ինչպիսին dewreš e'rd – և է:

Այս աստվածություն-սրբի անունը հանդիպում է եզդիական քաղման ծեսի ավարտին հոգևորականի՝ շեյխի կամ փիրի կողմից գերեզմանի վրա կարդացվող մի հատուկ աղոթքում, որը կոչվում է «*հողի սրբի*» աղոթք (du'äyē dewreš e'rd) կամ *հողին հանձնման աղոթք* (du'äyē t'asmilē e'rdē): Նշված աղոթքը եզդի շեյխը կամ փիրը պետք է արտասանի կատարյալ միայնության մեջ, նույնիսկ հանգուցյալի ամենամտերին հարազատները իրավունք չունեն լսելու այն:

Զեկուցման մեջ վերոհիշյալ աղոթքի մանրամասն վերլուծության միջոցով փորձ է արվում ճշգրտելու հանդերձյալ կյանքում «*հողի սրբի*» ունեցած գործառությունները, եզդիական հավատալիքներում վերջինիս ունեցած տեղի ու նշանակությունը:

**ՀՆԶՅՈՒՆԱԿԱՆ ՏԱՐԲԵՐԱԿՆԵՐԻՅ ԱՌԱՋԱՅԱԾ ՏԵՂԱՆՈՒՆԵՐԸ
ՀԱՅԵՐԵՆՈՒՄ**

Հայերենում խիստ առատ են սկզբնաձևի համեմատ հնչյունական տարբերակների ունեցող տեղանունները: Այս երևույթի պատճառ են լինում բարբառների ազդեցությունը, արևելահայերեն-արևմտահայերեն հնչյունական տարբերությունները, գրչագրական տարբերակները, որը հաճախ նույնպես հանգեցնում է նախաձևից տարբերվող տեղանվան ի հայտ գալուն:

Հնչյունական տարբերակները մի շարք դեպքերում չեն հանգեցրել ինքնուրույն տեղանվան առաջացմանը, օրինակ՝ Երասխ/Արարա/Արագ/Արարսես, Կոթեր/ Կռատուր/Քերուր, Երզնկա/Արզանջան/Արզնկա/ Եզնկա/ Երջինա և այլն, բաղադրյալ Թեղուտ/Դեղուտ/Տեղուտ/ Թիղուտ տարբերակները: Նշված տարբերակները միևնույն օբյեկտն են անվանում:

Իսկ հաճախ հնչյունական տարբերակները միմյանցից անկախ բնակավայրեր և այլ օբյեկտներ են անվանել, օրինակ՝ Առինջ/ Առիճ/ Առինճ/Հառիճ/Արինջ/Արուն/Արենջ, Արարս (գետ) /Երասխ (երկաթաղային կայարան և ավան ՀՀ-ում) /Արագ (գյուղ Վանի նահանգում), Դարբագ /Դարպաս/ Դարբաս/ Դարաբաս, Դեղ/ Դեխ/ Դեհ^o (զուցե նակ՝ Տեղ > դեղ), Դիս (>դից) /Դյուց, Սոքք/Սոք/Չոք/Շավդեք (հին գավառանուն), Առնափուտ / Էռնատու և այլն: Բաղադրյալ կազմությամբ՝ Եղեգի/Եղիգի, Երերույր/ Երերուք, Էրիշատ /Երիշատ, Ավանիկ/ Ավնիկ և այլն:

Տեղանունների նման հնչյունափոխումների մեծ մասը, բարբառներից կամ խոսակցական լեզվից բացի, կատարվել են այլ լեզուների (լուսնաբերն, ասորերեն, պարսկերեն, արաբերեն) միջամտությամբ: Հայոց տեղանուններում հատկապես մեծ է բուրբերենի ազդեցությունը: Ըստ Հրայրյա Աճառյանի՝ «Թուրքերը, տիրելով Հայաստանին, չփոխեցին Ակն, Վան, Չմշկածագ, Երզնկա, Բարերդ, Կոմայրի, Կարս, Չազածոր և այլ անունները, այլ բուրբերենի ծայնական օրենքների համաձայն դարձրին Էգին, Վան, Չիմիշգեզեք, Էրզինջան, Բայբուրք, Գյումրի, Դարս, Չանգեզուր և այլն» (Հրայրյա Աճառյան, Հայոց լեզվի պատմություն, մաս I, Երևան, 1940, էջ 188): Նույնպես և ոռտերենում՝ Շուշա, Էշմիաղգին, Էրիվան և այլն:

Տեղանունների «բուրբացման» այս երևույթը տարածված էր դեռևս միջին հայերենից: Նախնական դիտարկումների վրա հենվելով՝ կարելի է նշել, որ հայոց տեղանունների (ոչ միայն արմատական) բուրբացման երեք հիմնական դեպքեր էին լինում:

- 1) Հնչյունական. Արագած-Արագյազ, Դարանակ-Դարս, Ողջի- Օղջողի, Բող (բերդ) - Բուղակալա, Կող - Գյոլե, Կապաղակ - Կարալա և այլն:
- 2) Իմաստային. Ազնվածոր - Գյոզաղարա, Ծաղկուտ-Գյուլիջա, Արեզունի-Գյունեյ, Պաղաղբուր - Սովուղբուլաղ, Դարբնիկ- Դեմուրչի, ճերմակավան- Արքիխաս, Կարճիր փորակ-Ղբզըլ ցյաղուկ, Վարդամարզ (գետ)-Ղբլխ բուրաղ չայ, Չորագյուղ - Դարաբեռն (Տերերենա) և այլն:
- 3) Իմաստային-հնչյունական. Աղբերք-Աղբուրաղ, Չարեհավան-Չարաֆխանն, Կորո Չոր (գետ) - Էյոռ սու, Քաղբերդ - Աղղաշ և այլն:

Այս օրինաչափությունների վերհանումը հնարավորություն է տալիս պարզել հայերեն-բուրբերեն լեզվական մի շարք առնչություններ, դրանց միջոցով՝ հայ ժողովրդի պատմության այս շրջանին վերաբերող իրադրություններ:

ՋԻՌԻ ԿԵՐՊԱՐԸ «ՔՅՈՌ-ՕՂԼԻ» ԷՂՈՍՈՒՄ

«Քյոռոզլի» քյոռքական էպոսը ուշ միջնադարի (XVIIդ.) ստեղծագործություն լինելով համդերձ՝ իր զանազան ազգային տարբերակներում պարփակում է բազմաթիվ արխաիկ շերտեր, առասպելաբանական հնագույն տարրեր: Դրանցից առավել ցայտուն է արտահայտված ձիու պաշտամունքը:

Չիու պաշտամունքին առնչվող տարրերը որպես հիմք ընդունելով՝ դեռևս Ժ.Դյումենգիլն է նշել տարբեր վիպական ստեղծագործությունների համանմանությունների առկայությունը (ընդհուպ մաս Հերոդոտոսի կողմից ավանդված սկյութական առասպելների միջև): Էպոսի բոլոր տարբերակներում առկա Քյոռոզլու ձիու (Դըռաք) կերպարը առասպելական բնորոշ գունավորում է ստացել՝ կախված տեղական միջավայրում արդեն իսկ ձևավորված վիպական ավանդույթից:

Արևելյան (միջհինասիական) տարբերակներում առանձնահատուկ տեղ են զբաղեցնում ձիու տոտեմական պաշտամունքի վերապրուկները: Չիու կերպարը սերտորեն միախառնված է ձիերի մասին ստեղծված «ասպի ալլըդոր» (իմաստուն ձի), «թուլիար», «քափար» նախնական ավանդազրույցներին:

Առավել հետաքրքրական են պատմական միջուկը պահպանած արևմտյան խմբի տարբերակներում (թուրքական, աղբրեջանական, հայկական և այլն) առկա առասպելական տարրերը: Քյոռոզլու մարտածին ունի ջրային (ծովային) ծագում, օժտված է հրաշք հատկություններով, քևավոր է, ունի բանականություն, օգնում է տիրոջը հարձակման և պաշտպանության ժամանակ, հսկում նրա դյուցազնական բունը, գգում քջնամու մոտենալը և այլն:

Թյուրքական տարբերակներում ձիու հետ կապված բազմաթիվ դրվագներ առնչվում են օղուզական հերոսական էպոսին: Հայկական տարբերակներում իրենց հերթին առկա են մի շարք համանմանություններ՝ կապված, մասնավորապես, «Մասնա ծոեր» էպոսի և այլ բանախոսական ստեղծագործությունների հետ: Վերը նշվածն առավել ցայտուն է արտացոլված Վանի և Մոկսի բարբառներով զբաղված տարբերակներով: Ընդամենը, հրեղեն ձիերի և մատակների զուգավորումից ծնված հրաշք ձիերի մասին հեթանոսական հավատալիքը հայերի շրջանում հայտնի է եղել դեռևս Եգնիկ Կողբացու (Vդ.) ժամանակներից:

Ըստ երևույթին Քյոռոզլու նժույզի Դըռաք («գորշ ձի») անունը տարածված է եղել հայերի շրջանում XVIIդ., ինչի մասին վկայում է Չաքարիա Զանաքեոցին: Սույն փաստն ինքնին խոսում է նշված ժամանակաշրջանում հենց Քյոռոզլու սարերի արդեն իսկ տարածված և ձևավորված լինելու օգտին:

ԱՐԱՐԱՎԿԱՆ ՓՈՒՍՏԱՌՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՏՈՒՐՈՒՑԵՐԱՆԻ, ԵՐԲԱԿԻ ԵՎ ԼՈՌՎԱ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ

Հայերենը սկիզբ առնելով հնդեվրոպական հիմք լեզվից և անցնելով զարգացման երկար ճանապարհ՝ զերծ չի մնացել օտար ազդեցություններից ու տարբեր ժամանակներում զանազան լեզուներից բազմաբանակ բառեր է փոխառել, որոնք և նրա բառապաշարի մի սովոր մասն են կազմում:

Զգալի է եղել նաև արարերենի ազդեցությունը հայերենի վրա: Չունենալով VII-X դդ-ում ստեղծված և արձանագրված ժողովրդական որևէ ստեղծագործություն, չենք կարող ասել, թե արարերենը որքանով է ազդել այդ շրջանի խոսակցական հայերենի վրա: Սակայն ակնհայտ է, որ գիտական աշխատություններում (բժշկա-գիտական) դրանց թիվը հասնում է հարյուրների:

Մեր նպատակն է ցույց տալ ժամանակակից հայերեն խոսակցական լեզվի բարբառներում եղած արարերեն բառերի տեղն ու քանակը, գործածման որոտները, կրած իմաստային, հնչյունական, բառակազմական և քերականական փոփոխությունները:

Այս բեմային մանրամասն անդրադարձել է Աճառյանն իր «Հայոց լեզվի պատմություն» աշխատության մեջ: Մենք ջանացել ենք ավելի հանգամանակից քննության տանել հայերենում առկա արարերեն բառերը և նրանց կրած զանազան փոփոխությունները, որոնք չեն եղել Աճառյանի ուսումնասիրության բուն նպատակը:

Հայերենի շուրջ 60 բարբառներում էլ, անշուշտ, առկա է արարերենի ազդեցությունը, սակայն մենք ուսումնասիրել ենք միայն Տուրքերանի, Շիրակի և Լոռվա հեթիաքները, որոնք ասացողները պատմել են հարազատ բարբառներով:

Նշենք, որ գտել և դուրս ենք գրել հայկական ժողովրդական հեթիաքներից շուրջ 300 արարերեն բառ, որոնցից ընդամենը 32-ն են նշված Աճառյանի բերած ցանկում: Պետք է ենթադրել, որ մնացած բառերը հայերենին են անցել միջնորդ լեզուներից՝ քուրդերենից և պարսկերենից, քանզի լինելով «Լուրանի» և մահմեդական աշխարհի մշակույթի լեզու՝ արարերենը առատաբախ աղբյուր է եղել հարակից լեզուների համար:

ՍՏՆԱԿՑԱՆ ԼՈՒՄԵՆԵ, ՍՏՏԱՐՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԳՐ (ԵՉՏ)

ԺՄՄԱՆԱԿԱԿԻՅ ԹՈՒՐԵՐԵՆԻ ԳԵՐԱՃՅՆԵՐԻ ԵՎ ՆՐԱՆՅ ԳԱՍՏՎԱՆԳՄԱՆ ՄԻ ԲԱՆԻ ԱՌՆՁԵՆՆԱՏԱՏՎՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

1. Թուրքերենում դերբայներն իրենց կազմությամբ, ձևախմբաբանությամբ և նախադասության մեջ հանդես են գալիս խոսքիմաստային տարբեր փոխանցումներով: Թուրքերենի դերբայների քննությանը հանդես են եկել ինչպես թուրք գիտնականները (Nuret'in Koc, Tahir Nejat Gencan, Muhtarrem Ergin), այնպես էլ՝ խորհրդային (Կոնոնով, Ալլարով և ուրիշներ):

2. Հայ ուսանողին թուրքերենի դերբայների ուսուցումը դյուրացնելու համար անհրաժեշտ է վերլուծություններն ու բացատրությունները տալ հայերենի դերբայների կամ այլ համապատասխան ձևերի համեմատական քննությամբ, որի համար հիմք են ծառայում Գ.Չախուրյանի, Ա. Մրքահամյանի, Է. Աղայանի և այլոց աշխատություններում տեղ գտած սահմանումներն ու մեկնությունները:

3. Ժամանակակից թուրքերենում դերբայները տարբերակվում են երեք խմբի՝ 1) *անորոշ* (Eylemlıklar կամ Ad-Eylem), 2) *ածական* դերբայներ (Ortaçlar կամ Sfiat- Eylem), 3) *մակրայական* դերբայներ (Ulaçlar կամ Bağ - Eylem):

Անորոշ դերբայները, որոնք ունեն քայանվաճական գործառույթ, կազմվում են *-mak, -mek, -ma, -me, -maklık, -meklik, -tış, -iş, -uş, -iş վերջածանցներով*:

4. Ածական դերբայները կատարում են գոյականի լրացման գործառույթ: Այս դերբայները արտահայտում են *ժամանակի և իմաստի* հասկացություն:

ա) ժամանակի իմաստ արտահայտող դերբայները կազմվում են՝ բայարմատին ավելացնելով սահմանական եղանակի *ընդարձակ (ներկա կամ ներկա սպասել) ժամանակի* /geniş zaman/ -r (-ar, -er, -ır, -ir, -ur, -ür), ապառնի ժամանակի /gelecek zaman/ - acak, -ecek, վաղակատար ժամանակի /Belirsiz geçmiş zaman/ -mış, -miş, -muş, -müş եղանակիչները և -ast, -esi, -ca, ce, -dik, -dik, -duk, -duk / -tik, -tik, tuk, tuk/ դերբայակերտ ածանցները: Ածականական դերբայները, որոնք առկա են հայոց լեզվում, մերձենում են հայերենի ենթակայական և հարակատար դերբայներին, ինչպես՝ *olur şey - լինող բան, լինելու բան, güller yitir - ժպտացող դեմք, gelecek yıl - եկող տարի, solmuş çiçek - քառամած ծաղիկ* և այլն:

բ) Վիճակի իմաստ արտահայտող դերբայները կազմվում են -an, -en, և -maz, -mez ածանցներով, օրինակ՝ *çikmaz sokak-փակուղի, ktrdamaz cam- չկտրվող ապակի, bitmez der - անվերջ (հավերժական) վիշտ* և այլն:

5. Առանձին հետաքրքրություն են ներկայացնում բայի լրացումների (խնդիրներ և պարագաներ) գործառնություն կատարող մակբայական դերբայները: Թուրքերենը ունի հարուստ մակբայական դերբայների համակարգ, որոնք հանդես են գալիս ձևափոխության և շարահյուսական բազմազան ներծավարումներով: Այստեղից էլ դրանց յուրացումը առանձնակի դժվարություն կարող է հարուցել հայ ուսանողին: Համաձայն ժամանակակից բոլոր քերականագետ Նուրեթթին Քչի կազմած աղյուսակի՝ մակբայական դերբայների թիվը հասնում է 32-ի, որոնք ներկայացված են իրենց համապատասխան դերբայակերտ, հորվական ածանցներով և կապական բառերով:

Դերբայների ուսուցումը հայ ուսանողին մատչելի դարձնելու նպատակով՝ տրվում են նաև հայերենում առկա դրանց համապատասխան համարժեքներն ու ձևերը: Մակբայական դերբայները իրենց իմաստաշարահյուսական գործառնությամբ նույնանում են հայերենի անորոշ (հորվված՝ սեռական, տրական, գործիական), ինչպես նաև համընթացական (ելիս, այիս) դերբայներին, ինչպես՝ *yaparak - անելիս // yapınca - անելիս, yaptığı zaman - անելու ժամանակ, yaptığı halde - անելու դեպքում, yapmadan - անելուն պես, yapır - անելով* և այլն:

5.1. Միաժամանակ մակբայական դերբայները ժամանակակից բուրբերենում ունեն երկու կարևոր նշանակություն.

ա) *օգտագործվում են բարդ ստորադասական նախադասություն կազմելու համար.*

բ) *ունենալով պարագայական գործառնություն՝ արտահայտում են ստորոգյալի եղելություն, ձև, տեղ և ժամանակ:*

6. Այս գեկուցման մեջ ներկայացված դերբայական և մակբայական ձևերն ընտրված են առավելապես ժամանակակից բոլորական գեղարվեստական արձակից (Յաշար Քեմալ, Ազիս Ներսիս, Ֆաթիթ Բայրտըր, Սամիմ Բոջալյոզ և ուրիշներ):

ԱՐԿԱՏՆԻ ԱՐՏՆԳ (ԱԲ)

**ՏՐԳԱՏ I ԱՐՇԱԿՈՒՆՈՒ ՀԵՏ ԿՑՊՎԱԾ ՂԱՏՄԱԳՒՔՏԱԿԱՆ ՄԻ ՔԱՆԻ
ՀԱՐՅԵՐԻ ԸՈՒՐՋ**

Պատմագիտության մեջ Տրդատ I-ի վերաբերյալ առկա են բազմաթիվ խնդիրներ: Սույն աշխատանքում քննարկվելիք հարցերը հետևյալն են. ա) արդյո՞ք հայ

Տրդատ I-ի գահակալած ժամանակահատվածի վերաբերյալ գտնում ենք, որ արքան Արուաշես II-ին նույնանալով, իշխել է 41 տարի՝ 66-107թթ. ընթացքում: Յավոք, 77-ից մինչև Աշխադարի գահակալումը հունա-հռոմեական աղբյուրները լուծում են և այս սրբազայում անփոխարինելի են Խորենացու վկայությունները, որոնք, սակայն, անուշադրության են մատնվել:

Աղբյուրները և միջազգային հարաբերությունների զարգացումները ցուցանում են, որ 91(96)-107թթ. ընթացքում հայ-պարթևական զորքերը արշավել են Եդեսիա, վերացրել Օսրոյենեի թագավորությունը, կազմակերպել հակահռոմեական հզոր դաշինք՝ նաև հեռավոր Դակիայի, Ապառած Արաբայի երկու թագավորությունների՝ Նաբատեական Պետրայի և հրեական Կեսարի-Պանդեյի ընդգրկումով:

Տրայանոսը, ի պատասխան այդ դաշինքի, 106թ. կայսրությանն է կցում Դակիան և 106-107թթ., արշավելով Արևելք, Ապառած Արաբիան վերածում է պրովինցիայի, իսկ Պաղեստինի հյուսիս-արևելյան շրջանները միացնում Ասորիքին: Չրավակելով դրանով, Տրայանոսը անցնում է Եփրատը, վերականգնում Օսրոյենեի թագավորությունը: Հայոց զորքերը, Արուաշես-Տրդատի գլխավորությամբ, ընդունելով կայսեր գերիշխանությունը, վերադառնում են Հայաստան: Ահա այդ ժամանակ էլ Տրդատ արքան, 76-81 տարեկան հասակում, պետք է որ վախճանված լինի:

ՄԱՏԱՐՅԱՆ ԱՆԵՔՍԱՆԳՐ. ՄԵՐԱՔՅԱՆ ԲՈՒՐԵՆ (ԵՉՏ)

ԱԳՈՑԻԻ ԵՎ ՉԻՔԻԻ ՓՈՒԿԿՊԱԿՅՎԱԾՈՒԹՅԱՆ ՄԵԿՆԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆԵՐ՝ ԻՐՆ ԱՐԱՐԻԻ «ՏՈՒՍՈՒՍ-ԱԼ-ՎԻՔԱՄ»-ՈՒՄ

1. Մուֆիական գրականության պատմության ուսումնասիրության համար քացառիկ արժեք ունի մեծ շեյխ Մուհիդդին Իբն Արաբիի (1165-1240) (بن عربي الشيخ) ((فصوص الحکم)) «Ֆուսուս-ալ-Հիքամ» («Բնաստության գեմաքարեր») երկը, որի արարերեն քննական հրատարակությունը լույս է տեսել Կահիրեում ու Բեյրութում՝ աշխատասիրությամբ փիլ. դոկտոր Աբու-ալ-Ալա Աֆիֆիի (ابو العلا عفيفي) (Զեմբրիջի համալսարան):

2. Չիքիի և աղոթքի (تذکر-صلاة) բազմաբարդ փոխկապակցվածություն, ինչպես նաև սուֆիական զարգացման աստիճանային ու ղոզմատիկ-ուղղափառ իսլամի «աղապ-տացման գործընթացի» հիմնահարցերի քննության անսանկյունից կարևորվում է մասնավորապես միստիկական աստվածաբանության վերոհիշյալ կոթողի՝ ստորև բնագրից թարգմանաբար ներկայացվող հատվածը, որտեղ Իբն Արաբին համոզել է եկել Դուրանի սուրբը կարդալու անհրաժեշտության ուրույն ջատագովությանը: Հատվածի պատմաբանասիրական վերլուծության համեստ փորձ է ներկայացվող գեկուցումը:

3. (Բնագիրը) Աղոթքը ինձ համար դարձավ աչքի լույս, քանզի այն վկայություն է (ու տեսիլք (مشاهدة)), այսպես է, քանզի այն զաղտնի գրույց է Ալլահի ու նրա ստրուկի միջև. ինչպես ասել է «Հիշեք Ինձ, և Ես կիշխեմ ձեզ»: Եվ այն (աղոթքը) երկրպագություն (պաշտամունք (عبادة)) է, որը երկու կեսով բաժանված է Ալլահի ու Մրա ստրուկի միջև: Նրա (աղոթքի) կեսը Ալլահինն է, կեսը՝ ստրուկինը, ինչպես ասված է ճշմարիտ լուրում, թե Բարձրյալը՝ Ալլահը ասել է. «Բաժանեցի աղոթքը երկու մասի Իմ և Իմ ստրուկի միջև: (աղոթքի) կեսը Իմն է, և կեսը Իմ ստրուկինը, և Իմ ստրուկին (կարգի) այն, ինչ խնդրեց»: Ասում է ստրուկը. « Հանում քարեգութ-քարեսիքա Ալլահի... »: Ալլահը ասում է. « Իմ

սարուկը հիշեց ինձ»: Սարուկը ասում է. «Փառք Ալլահին՝ երկու աշխարհների Աստծուն...»: Ասում է Ալլահը. «Իմ սարուկը փառաբանեց ինձ»: Ասում է սարուկը. «Բարեգութին, Բարեսիրտին (փառք)»: Ալլահը ասում է. «Իմ սարուկը բարձրացրեց առ ինձ զովքը»: Սարուկը ասում է. «Ահեղ դատարանի օրվա Տիրակալին...»: Ալլահը ասում է. «Փառաբանեց – լիազորեց Ինձ Իմ սարուկը»: Եվ այս կեսը ամբողջությամբ բարձրյալինն է: Այնուհետև սարուկը ասում է. «Քեզ ենք երկրպագում և քեզինք ենք օգնություն հայցում...»: Ալլահը ասում է. «Մա Իմ ու Իմ սարուկի միջև է... Իմ սարուկին՝ (կարվի) այն, ինչ խնդրեց»... Սարուկը ասում է. «Տար մեզ ուղիղ ճանապարհով, նրանց ճանապարհով, ում գրացիր, ում վրա չես բարկանում, ով չի գործում մեղք»: Ալլահը ասում է. «Մա՛ Իմ սարուկին, և Իմ սարուկին՝ (կարվի) այն, ինչ խնդրեց»: Եվ սա (այն կեսը) սարուկինն է, ինչպես պառօջինը՝ Բարձրյալինը: Այստեղից բխում է «Փառք Ալլահին՝ աշխարհների Աստծուն» կարդալու անհրաժեշտությունը, և ով այն չի կարդում, չի կատարում Աստծո և Նրա սարուկի միջև կիսված աղոթքը: Իսկ այն գաղտնի գրույց է, որ (նշանակում է) հիշել (حِذْر), իսկ ով հիշում է Աստծուն, հայտնվում է Աստծո մոտ և Աստված՝ (գտնվում է) նրա մոտ, քանզի ճշմարտությունը Աստվածային լուրի մեջ է, ըստ որի Բարձրյալը ասել է. «Ես ինձ հիշողի հետ եմ»: Իսկ լինելով նրա հետ, ում հիշում է, կտեսնի նրան, ով իր հետ է, եթե տեսողություն ունի. դա վկայություն է ու տեսիլք»:

ՎԱՐՎԱՆՅԱՆ ԳՈՏՈՐ (ԵՏԱՏ)

ՀՐԱՃԱՌՅԱՆԸ՝ ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆԻ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ՆՈՐ ՈՒՂՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՌԻՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՂ

1. Հայ մեծամուն լեզվարան Հր.Աճառյանը այն հանրագիտակ գիտնականներից է, որոնց հետաքրքրությունների ծիրը գիտության մեկ բնագավառով չի պարփակվում: Աճառյանի ժառանգությունը ընդգրկում է հայագիտության համար բոլոր ասպարեզները:

Մի ուրույն գիտական ուսումնասիրության նյութ է հենց մեծ գիտնականի «Կյանքիս հուշերից» ինքնակենսագրական գիրքը, որից որոնող միտքը կարող է գիտության համար բազմաթիվ արժեքավոր փաստեր քաղել: Շրջագայելով Պարսկաստանի մի շարք գավառներում ու քաղաքներում (Էնզելի, Ռաշտ, Դազվին և այլն), 6 տարի ապրելով Թավրիզում և մեկ տարի՝ Թեհրանում, Աճառյանը իր զբոսում պարսկահայ զարթաշխարհի և նրա երևելիների մասին խիստ ուշագրավ հուշեր ու տեղեկություններ է հաղորդում: Դրանք նա օգտագործել է նաև իր «Հայոց զարդերի պատմություն» ցարդ անոթի աշխատության մեջ:

2. Որտեղ էլ, որ Աճառյանը եղել է կամ սպրել (Թուրքիա, Ֆրանսիա, Ռուսաստան, Վրաստան, Ադրբեջան, Պարսկաստան), ուսումնասիրել է նաև տեղական ժողովրդների նիստուկացը, սովորույթները, կրոնական հավատալիքները. օրինակ, Ստամբուլում այցելել է մեկիներին ու Ռուֆայի դերվիշներին, Թավրիզում ծանոթացել է քումարիների աղանդին, Բաքվում մասնակցել է քահայիների հավաքներին, այնուհետև՝ 1919թ. Թեհրանում մի ամերիկացի բժշկուհու միջոցով անգլերեն թարգմանությամբ կարդացել է Բահաուլլահի «Քիթաբ-ի-աթղաս»-ը, որը քահայիների սրբազան գիրքն է: Փաստորեն, հայ իրականության մեջ, Առլայտից հետո Աճառյանը երկրորդն է, որ ուսումնասիրել է քահայիների դավանանքը:

3. Մեր կարծիքով, ինքնին կարևոր է հենց փաստը, որ նոր կրոնը իր քնօրրանում ուսումնասիրել է Աճառյանի նման մեծ գիտնականը, մանավանդ, որ դարասկզբին բահայիների մասին գիտական աշխարհում քիչ բան էր հայտնի: Եթե որպես բունարիների աղանդի առաջին հետազոտող Աճառյանը տպագրել է հայերեն և անգլերեն հոդվածներ, ապա բահայիների մասին իր հավվածով նյութը նա էրկնափ տարիներ չի հրատարակել: Պատճառների մասին իր կենսագրական գրքում Աճառյանը չի նշում: Հայտնի չէ նաև, թե նա ծանոթ էր բարիզմին և բահայիզմին նվիրված Ատրպետի բավականին հանգամանալից հոդվածներին ու աշխատությանը: Իրենց ամձնական ծանոթության և հարաբերությունների մասին ևս չի գրում, թեև իր հուշերում նշում է, որ Թավրիզում ապրած տարիներին Ատրպետը քաղաքի ճանաչված հնչակյան գործիչներից էր և ուներ տպարան: Ի դեպ, Ատրպետը բահայիներին ուսումնասիրել է հենց Թավրիզում:

4. Բահայական կրոնին վերաբերող Աճառյանի ուսումնասիրությունը ամբողջովին ինքնուրույն է՝ հիմնված Բարձրում և Թեհրանում բահայիներից քաղած տեղեկությունների վրա և այդ առումով ունի նաև սկզբնաղբյուրի արժեք: Իսկ այն առանձին գիտական հոդվածով չհրատարակելու մասին առայժմ կարելի է միայն կռահել, որ ծանոթանալով Ատրպետի գրքին, Աճառյանը, որպես մեծ գիտնական, նույն թեմայով իրեն կարող էր բույլ տալ համոզեա գալ միայն այն դեպքում, եթե առավել խորն ու ընդգրկուն աշխատություն գրեր, իսկ դրա համար նա Թեհրանում ոչ այնքան ժամանակ ուներ, ոչ էլ այդ նյութի լայն հետազոտությունն էր նրա գիտական հիմնական հետաքրքրությունների շրջանակում: Այլ հարց է բահայիների ուսումնասիրության դրվագը որպես իր կենսագրության փաստերից մեկը ներկայացնելը, ինչը և արել է մեծ գիտնականը իր «Կյանքիս հուշերից» գրքում:

5. Անկախ վերը նշված ենթադրություններից, բահայագիտության համար շատ կարևոր է այն, որ Աճառյանը ևս ուսումնասիրել է այդ կրոնը, կարևոր փաստեր հաղորդել, արել եզրահանգումներ ոչ միայն կրոնի էության, այլև մեծ տերությունների կողմից բահայիներին հովանավորելու հարցի քաղաքական կողմի վերաբերյալ, շարադրել իր վերաբերմունքը Արևելքում նոր, խաղաղասիրական կրոնի տարածման մասին:

6. Բահայականության ծագումից անցել է ավելի քան մեկուկես դար, աշխարհի բազմաթիվ երկրներում այսօր արդեն սփռված են տարբեր ազգերի շուրջ 5 միլիոն բահայիներ: 1992թ. Հայաստանում ևս կազմավորվել է հայ բահայիների փոքր համայնք, որը 1999 թ. տվյալներով արդեն ունի 210 անդամ (Երևանում-52, Գյումրիում-14, Վանաձորում-12, Արտվյանում-8, Արմավիրում-15, Դիլիջանում-10, Ստեփանավանում-9, Մարդարասպատում-14, Ապարանում-12, Էջմիածնում-10 և այլն):

7. Եթե վերոշարադրյալին ավելացնենք, որ Հ. Աճառյանն է առաջինը հայերեն քարգմանել և դեռևս 1911թ. հրատարակել հնդկական «Բհագավադգիտան», ապա վստահաբար կարող ենք արձանագրել, որ նա ոչ միայն նշանավոր լեզվաբան ու հայագետ է, այլև լայն ընդգրկման արևելագետ, որի արևելագիտական ու կրոնագիտական ժառանգության ընդամենը մի քանի դրվագի կարողացումն անդիադառնալ մեկկայացվող հիմնադրույթում:

ՄՈՒՀԱՍԵԳ ԱԼԻԻ ԳԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍԻ ՂԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

XVIII դ. երկրորդ կեսին Օսմանյան կայսրության սուլթանական իշխանությունը գնալով թուլանում էր: Ալախվացել էին սպակենտրոն ուժերը: Եվրոպական տերությունները, պայքարելով Արևելքի սպառնան և հումքի հարուստ շուկաների համար, իրենց գործունեությանը նպաստում էին այդ գործընթացներին:

Լինելով օսմանյան նահանգ՝ 1798թ. Եգիպտոսը գրավվեց ֆրանսիացիների կողմից: Վերջիններս չկարողացան հիմնավորվել այնտեղ, սակայն տեղում ատերություն և թշնամանք սերմանելուց զատ, եգիպտացիներին ծանոթացրեցին քաղաքակրթության որոշ առաջադեմ բարենամանություններին: Մա զարկ ավեց երկրի հասարակական ինքնագիտակցության զարթոնքին:

Նապոլեոնի հայտնի այդ արշավանքի արդյունքում Եգիպտոսում է հայտնվում Մուհամեդ Ալին: Օժտված լինելով փայլուն ուղեղով, պարզ մտածողությամբ, ունենալով ռազմական մեծ տաղանդ՝ Մուհամեդ Ալին արագորեն բարձրանում է թուրքական զինվորական կոչումների սանդղակով: Խորամանկորեն օգտագործելով Եգիպտոսում ստեղծ քաղաքական ուժերի տարածայնությունները՝ Մուհամեդ Ալին շուտով անցնում է իշխանության գլուխ:

Հմտորեն պայքարելով սպակենտրոն ուժերի՝ մամլուքների դեմ, Մուհամեդ Ալին ամրացնում է կենտրոնական իշխանությունը: Նա իրականացնում է մի շարք կարևոր բարեփոխումներ, որոնք առջևում էին թե՛ ռազմական, և թե՛ գյուղատնտեսության ասպարեզներին: Մեծ նվաճում էր մենաշնորհատիրությունների հիմնադրումը, երբ երկրի գրեթե ամբողջ տնտեսությունը դրվեց պետական վերահսկողության ներքո: Դրանով Մուհամեդ Ալին կատարեց առաջադեմ և շատ կարևոր քայլ՝ անհատ գյուղացուն կամ արհեստավորին դուրս շարժեց շուկայական հարաբերություններից: Ռազմական բնագավառի բարեփոխումները հնարավորություն տվեցին ստեղծել մոտ 250 հազարանոց մարտունակ բանակ, որը սպառնակեց լայնածավալ նվաճումները: Պատվիրակությունների փոխանակումը մշակույթի ասպարեզում պայմանավորեց ազգային բուրժուական մտավորականության առաջացումը: Այս ամենը նպաստեց ավատատիրական կարգերից նոր, կապիտալիստական հարաբերությունների անցմանը:

Եգիպտոսը, ոտք գցելով ժամանակի հետ, բավականին առաջ անցավ արևելյան այլ տերություններից: Բոլոր նախադրյալները ստեղծվեցին որպեսզի այն վերածվեր հզոր գերտերության և ավելի ակտիվորեն ազդեր համաշխարհային պատմության ընթացքին: Մուհամեդ Ալին ցանկանում էր իր ընտանիքի իշխանության ներքո վերածնել հզոր արաբական խալիֆայությունը: Աշխատանքներ տարվեցին արաբների մեջ արքնացնելու ազգային ինքնագիտակցությունն ու փառավոր անցյալի հիշողությունը:

Չարգասանման աննախադեպ քայլերը հնարավորություն տվեցին Եգիպտոսին բավականին ընդարձակել իր աարածքը, հիմնականում Օսմանյան կայսրության հաշվին, իսկ այնուհետև ընդհանրապես հարցականի տակ դնել Բարձր Դուռն հետագա գոյությունը:

Եգիպտոսի զարգացումն ու հզորացումը վտանգեցին տարածաշրջանում անգլիական շահերը: Արդյունքում Եգիպտոսը ռուսացավ նույնքան պնասպատելի և որդալի անկում, ինչպես որ անսպասելի և զարմանալի էր նրա բարձրացումը:

Մուհամեդ Ալիի կառավարման ժամանակաշրջանը Եգիպտոսի պատմության ամենափայլուն էջերից է: Եվ երբ այն տապալվեց, երկար ժամանակով խամեց Եգիպտոսի ատողը:

ՄՈՒՎԱՍՏԱԳԻ ԳԻՇԵՐԱՅԻՆ ՃԱՆԱԳԱՐՀԱՐԳՈՒԹՅԱՆ ԳԻՅԱՐԱՆԱԿԱՆ ՎԵՐԱՈՒԾՈՒԹՅԱՆ ՀԱՐՅԻ ՇՈՒՐՋ (ԱՍՏԻՃԱՆԻ ՄԻՅԸ)

1. Արարագիտության մեջ ամենաքիչ ուսումնասիրված բնաներից մեկը Մուհամմադի գիշերային ճամփորդության մասին լեզենդի խորհրդանիշների դիցարանական բացատրությունն է:

Լեզենդում կան բազմաթիվ տարրեր, որոնք խորհրդանշական իմաստ ունեն, ինչպես ոսկյա թասը, Ալ-Բուրակը, կաթով, գինով, մեղրով ամոթները և այլն, սակայն այս հատորում համար մենք ընտրել ենք դրանցից մեկի՝ աստիճանի միֆի վերլուծության խնդիրը:

2. Այս լեզենդը իսլամական ավանդության մեջ հայտնի է որպես *المعراج والاسراج* գիշերային ճամփորդություն ու երկնային այցելություն և հիմնված է ավանդության (հադիսներ, սիրա և այլն), ինչպես նաև Ղուրանի որոշ այսբների վրա: Այն պատմում է Մուհամմադ մարգարեի՝ Ալ-Բուրակի օգնությամբ Երուսաղեմ կատարած ճամփորդության, այստեղ նախորդ մարգարեների հետ համատեղ աղոթքի, այնուհետև երկինք կատարած այցելության և Ալլահից ստացած ցուցումների մասին:

3. Իսլամական ավանդության մեջ կան լեզենդի բազմաթիվ տարբերակներ, որոնք զգալիորեն տարբերվում են իրարից, ընդ որում ոչ միայն առանձին մանրամասներով, այլ, երբեմն, նաև բուն էությանը, մասնավորապես, որոշ տարբերակներ հիշատակում են միայն գիշերային ճամփորդության մասին, մյուսները՝ միայն երկնային այցելության, սակայն, հիմնականում, այս երկու իրադարձությունները միավորվում են մեկ լեզենդի շրջանակներում:

4. Մեզ հետաքրքրող հատվածը վերաբերվում է Մուհամմադի՝ երկինք կատարած այցելությանը: Ավանդության մեջ երկինք բարձրանալու երկու միջոց է նշվում՝ երկինք տանող աստիճանը և Ալ-Բուրակը: Սակայն վերջինս բավականին հազվադեպ է հանդիպում:

5. Վերին և ներքին աշխարհները առասպելաբանական կարևորագույն հասկացություններից են: Միֆերում, որպես կանոն, տիեզերքը եռաշերտ է, ըստ որում, երկիրը գտնվում է այդ ուղղահայաց կառույցի կենտրոնում, ստորին աշխարհը մարմնավորում է դժոխքը, վերինը՝ դրախտը: Այս շերտերը, նույնպես, կարող են բաժանվել մակարդակների (Ղուրանում դրանք յոթն են): Կապը այդ բոլոր մակարդակների միջև իրականացվում է տարրեր միջոցներով՝ մինչև երկինք հասնող բույսեր, նետեր, աստիճաններ և այլն:

Աստիճանի բնման, որպես տիեզերական կապի միջոցի, հանդիպում է աշխարհի տարրեր մասերում: Հին Աշխարհում այն հայտնի էր երես-քրիստոնեական, եգիպտական, բուդդայական, իրանական, շամանական ավանդություններում, այն իր արտացոլումն է գտել նաև Ղուրանում (6.35, 52.38, 15.18):

6. Աստիճանը հաճախ օգտագործվում է որպես սանդղակ, որի միջոցով նկարագրվում է տիեզերքի բազմաշերտ կառուցվածքը: Այն հենց այդպիսի ֆունկցիա է կատարում երկնային այցելության մասին լեզենդում՝ նրա օգնությամբ Մուհամմադը ոչ միայն երկինք է բարձրանում, այլ նաև այցելում է վերջինիս յոթ շերտերը:

7. Այս վերլուծության միջոցով փորձ է կատարվում ներկայացնելու Ղուրանի տեքստի դիցարանական բացատրության հնարավորությունը, ինչը բույլ կտա ավելի խորը ընկալել Ղուրանի տեքստը և վերականգնել այն մանրամասները, որոնք դուրս են մնացել ֆիքսված տեքստից:

**«ԻՍԼԱՄԱԿԱՆ ԿՈՆՏԵՐԱՆՍ» ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅԱՆ ԳԻՐՔՈՐՈՐԸ ԻՆՏԵՐՆԱԿԱՆ
ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ**

Միջազգային հարաբերություններում իսլամական գործոնի ակտիվացումը Հայաստանին պարտադրում է նոր մոտեցումներ: Ղարաբաղյան հարցի միջազգայնացման պայմաններում մեզ համար ոչ բարենպաստ միտումներ է նկատվում իսլամական շրջանակներում:

Իսլամական կոնֆերանսը ՄԱԿ-ից հետո ամենաբազմամարդ, միջազգային ամենագոյեցիկ իսլամական կազմակերպություններից է, որն անդրադարձել է դարաբաղյան հակամարտությանը: Անդամ պետությունների քաղաքական, տնտեսական և մշակութային ինտեգրացման քաղաքականությունը որդեգրված կազմակերպությունը (ԻԿԿ) գործում է 1969թ., որին ներկայումս անդամակցում են 55 իսլամական երկրներ, ներառյալ Ադրբեջանը: Կազմակերպությունն իր կարևորագույն խնդիրներից մեկը համարում է մասնակցությունը միջազգային այն կոնֆլիկտների լուծմանը, որոնցում ընդգրկված են մահմեդականները: Կազմակերպության գլխավոր մարմիններն են՝ բարձրագույն օրգանը՝ քազավորների, պետությունների և կառավարությունների ղեկավարների կոնֆերանսը, որ գումարվում է պարբերաբար, երեք տարի մեկ անգամ որևէ իսլամական երկրում, արտաքին գործերի նախարարների ամենամյա կոնֆերանսը, գլխավոր դատական մարմինը՝ իսլամական արդարության դիվանը: Կազմակերպության գործադիր մարմինը՝ Գլխավոր քարտուղարության նստավայր-գրասենյակը Ջեդդայում է (Սաուդյան Արաբիա): ԻԿԿ-ին կից գործում է Ջարգացման իսլամական բանակը, որը ֆինանսավորում է ԻԿԿ ծրագրերը, խթանում անդամ պետությունների տնտեսական ինտեգրացումը:

Մահմեդական համերաշխության սկզբունքի վրա խարսխված կազմակերպությունը դարաբաղյան հարցի կապակցությամբ քանիցս հանդես է եկել հայտարարություններով, որոնցում դատապարտել է Ադրբեջանի նկատմամբ Հայաստանի «ազդեցիկ», կոչ է արել Հայաստանին՝ դուրս բերելու զորքերը «գրավյալ տարածքներից», մինևույն ժամանակ հանձնարարելով համապատասխան ատյաններին՝ նյութական օգնություն ցույց տալու Ադրբեջանի գաղթականներին: Ղարաբաղյան հարցը դիտարկելով իբրև հայ-ադրբեջանական հակամարտություն, ԻԿԿ-ն վերոհիշյալ խնդրին անդրադարձել է Կարաչիի XXI (1993թ. ապրիլ), Ջակարտայի XXV (1996թ. դեկտեմբեր), Թուրքիայի արտահերթ V (1992) արտաքին գործերի նախարարների կոնֆերանսներում, Կասաբլանկայի VII (1994թ. դեկտեմբեր), Թեհրանի VIII (1997թ. դեկտեմբեր) գագաթաժողովներում: Որոշ ծայրահեղ միտումներ են նկատվել Ջակարտայի կոնֆերանսում, ուր Հայաստանի կողմից Ադրբեջանի «գրավյալ տարածքներում» ազգաբնակչության դեմ գործողությունները որակվել են իբրև մարդկության դեմ ուղղված ոճիրներ, կոչ է արվել ԻԿԿ անդամ և միջազգային հանրության բոլոր երկրներին՝ օգտագործելու ազդու տնտեսական և քաղաքական միջոցներ՝ վերջ տալու «ժայիկական ագրեսիային»:

Ուժերի ներկա հարաբերակցությունը փոխելով հօգուտ իսլամական երկրների, փորձ է արվում առեղծելու միջազգային հարաբերությունների մի նոր որակ, որն ամրագրված է կրոնական սկզբունքներով:

ԻԿԿ շրջանակների հետ դիվանագիտական հարաբերությունների ընթացքում հայկական կողմը բազմիցս փորձել է պարզաբանումներ տալ Ղարաբաղյան հակամարտության էության, խաղաղ լուծում գտնելու Հայաստանի ջանքերի մասին, անբույստրեյի է համարել խնդիրը կրոնական տեսանկյունից դիտարկելու միտումները:

Այս է վկայում նաև 1993թ. ապրիլի 22-ին ՀՀ նախագահ Լ.Տեր-Պետրոսյանի ուղերձը ԻԿԿ Գլխավոր քարտուղար Համիդ ալ Գաբիդիին: Իր հեքքին ԻԿԿ-ն հայ-ադրբեջանական հակամարտության արդարացի լուծումը տեսնում է ԵԱՀԿ շրջանակներում աարվող խաղաղության գործընթացում:

Նշենք, որ Հայաստանը տարածաշրջանում ձգտում է խաղաղության, և ԻԿԿ-ի վարած ոչ քարենկաստ քաղաքականությունը Հայաստանի հանդեպ չի կարող խոչընդոտել ներկայումս ԻԿԿ անդամ որոշ պետությունների հետ ՀՀ ունեցած միջպետական հարաբերությունների զարգացմանը: Հայ-խալամական հարաբերություններում անհրաժեշտ է խոսափել կրոնական հողի վրա որևէ խնդրի շահարկումից: Հայաստանի Հանրապետության արտաքին քաղաքականության ջանքերը, ըստ ամենայնի, պետք է ուղղված լինեն խաղաքական շրջանակներում հայանպաստ տրամադրություններ ստեղծելու առաջնահերթ խնդրին: Տարածաշրջանի երկրների հետ երկխոսության և փոխըմբռնման միջոցով միայն Հայաստանը կարող է չեզոքացնել իր համար ոչ քարենկաստ միտումները:

ԻԿԿ-ի հետ Հայաստանի հետագա հարաբերություններում անհրաժեշտ է ապահովել ԻԿԿ-ի աշխատանքներին Հայաստանի ներկայացուցիչները՝ դիտորդի կարգավիճակով:

ՕՏԱՆՅԱՆ ՍՈՒՐԱԳ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՀԻՆ ԱՇԽԱՐՀԻ ԳԱՏԱԿԱՐԳՈՒՄ

Հին հունական, հռոմեական, հայկական և այլ աղբյուրներից հայտնի է, որ առաջավորասիական տարածաշրջանը և նրան հարող շրջանները ընդգրկող աշխարհում գոյություն է ունեցել որոշակի գահային աստիճանակարգ (գահակարգ): Հնագույն ժամանակներից այս աստիճանակարգի առաջին գահը հիմնականում պատկանել է Ասորեստանին: Մարական, Աբեմենյան, հետագայում նաև պարսկական տիրապետությունների ժամանակաշրջանում կայուն տեղ են ունեցել միայն մարերը, պարսիկները և հայերը, հետագայում նաև պարսկները: Անկախ այս էթնոսների քանակից՝ հիմնականում գոյություն են ունեցել երեք առաջնային գահեր: Մեկական գահ պատկանել է մարերին և հայերին, իսկ պարսկներն ու պարսիկները համատեղված տիրել են մեկ գահի:

Գահային աստիճանակարգը պայմանավորված է եղել տվյալ ազգի ու պետության հզորությամբ, նրա ունեցած զորքերի քանակով: Այս աստիճանակարգով է պայմանավորվել նաև հիշյալ պետությունների զորքերի էթնիկ դասավորությունը, ինչպես նաև «արքայից-արքա» տիտղոսի պատկանելությունը:

Քանի որ մարերը, պարսիկները և պարսկները հաջորդաբար հասել են գերիշխանության, ապա ենթադրելի է, որ նշված տարածաշրջանում երբևէ գերիշխանության է հասել նաև Հայաստանը, ինչն էլ ապահովել է նրա հաստատուն տեղը հզորների եռյակում կամ քառյակում: Ենթադրելի է, որ հայերը գերիշխանության են հասել մինչև մարերը, ինչը դրդում է այլ տեսանկյունով դիտարկել ուրարտական պետության բնույթը:

Գահակարգի հետ կապված պարզաբանումները և ճշգրտումները բավականին հառակ պատկերացում են տալիս հնում Հայաստանի գրաված դիրքի ու ազդեցության մասին: Առկա տվյալներից հետևում է, որ Հայաստանը հանդիսացել է Հին Աշխարհի առաջնային և հզոր պետություններից մեկը, ինչն արտահայտվել է թե՛ նրա

տեղով հզորների զահակարզում, թե՛ նրա ունեցած զորքերի քանակով և թե՛ նրա տիրապետության ընդգրկած սահմաններով:

•
•

Հ Ա Պ Ա Վ ՈՒ Մ Ն Ե Ր

- ԱԻ** - ՀՀ ԳԱԱ Արևելագիտության ինստիտուտ
- ԳԻ** - ՀՀ ԳԱԱ Գրականության ինստիտուտ
- ԳՊՄԻ** - Գյումրիի պետական մանկավարժական ինստիտուտ
- ԵՊՀ** - Երևանի պետական համալսարան
- ՀԱԻ** - ՀՀ ԳԱԱ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
- ԵՀԱՀ** - Երևանի «Հրայր Աճառյան» համալսարան
- ՀՄԻ** - Հայաստանի մանկավարժական ինստիտուտ
- ՀՅԹԻ** - Հայոց ցեղասպանության քանգարան-ինստիտուտ
- ՊԻ** - ՀՀ ԳԱԱ Պատմության ինստիտուտ

Բ Ո Վ Ա Ն Գ Ա Կ ՈՒԹ Յ ՈՒՆ

ԱՐԲԱՀԱՄՅԱՆ ՆՈՒՆԵ (ԵՊՀ) - 1920-ական թթ. եզրնորացի մտավորականի գաղափարական ձգնաժամը Նազիր Մահֆուզի قصر الشوق («Կարոտի ամրոց») վեպում	1
ԱՆՏՈՆՅԱՆ ՅՈՒՆԻԱ (ԵՊՀ) - «Մրրի» հասկացությունը հայոց ավանդական մշակույթում և նահապետության առատեղեյարանությունը.....	2
ԱՐՇԱԿՅԱՆ ՍՆԵՐ - 1979թ. Իրանական հեղափոխության դրդադադարձառների շուրջ.....	3
ԲԱՆՅԱՆ ՎԱՐԳԱՆ (ԵՊՀ) - Մշակութային շուրջ որդես անարդյունավեպ մոդեռնիզացման հետևանք.....	4
ԲԱՎԳԱՍԱՐՅԱՆ ՍՈՒՐԵՆ (ԱԻ) - Թուրքիայի հանրադատական-ժողովրդական կուսակցության ձևավորման հարցի շուրջ.....	5
ԲՈՐՈՒՅԱՆ ԱՐՍԵՆ (ՀԱԻ) - հարավային հայաստանի արծաթե անոթները (Ք.ա. II հազ. 1-ին կես).....	6
ԳԱՍՊԱՐՅԱՆ ԱՐԱՄ (ԵՊՀ) - 1978-1979 թթ. իրանական հեղափոխությունը որդես փարսաձաշրջանում նոր քաղաքական իրադրության ձևավորման գործուն.....	8
ԳՆՈՒՆԻ ԱՐՏԱԿ (ՀԱԻ) - Քաղաքային բնակավայրերը Կուր-արաքսյան ժամանակաշրջանում.....	10
ԳԱՆԱՅԱՆ ՏՈՐՔ (ԵՊՀ) - Յեղային և հասարակ անունների կառուցի մի քանի դրսևորումներ (հայկական լեռնաշխարհ և Իրանական սարահարթ).....	11
ԳՐԲՈՅԱՆ ԱՍԱՆ (ԱԻ) - հայաստան քրդական գրության դերը գրական քրդերենի կազմավորման գործում.....	12
ԽԱԶԱՏՐՅԱՆ ԵԿԱՏԵՐԻՆԱ (ԵՊՀ) - հոգեբանական ներազդման միջոցները սուֆիական գրականության մեջ (Տարիդադդին Աթթարի «Վարք սրբոց» սրեղծագործության օրինակով).....	13
ԿԱՐԱԳԵՏՅԱՆ ՆԱԻՐԱ (ԵՊՀ) - Քննադատական ռեալիզմը և հեղինակի ոճը Թաուֆին ալ-հաթիմի «Գալառական բնեչի օրագրում».....	14

ԿՈՍՏԻԿՅԱՆ ՔՐԻՍՏԻՆԵ (ԱԻ) - Արուստ-Ռազակ իրև Նազարֆկույի Գումբուլիի «Մասսեր-ե Մուրթանիե» դպրատան անդամությունը Արևելյան Հայաստանի XX դարի քաղաքական իրադարձությունների մասին.....	14
ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՆԳՐԱՆԻԿ (ԵՊՀ) - Հրեական համայնքը Եգիպտոսում XX դ. սկզբից մինչև 1960-ական թթ.....	16
ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԳՊՄԻ) - Ռայ-Փլանքեյչևի համաձայնագիրը որո՞նքս իսրայելա-դադարադադարի հարաբերությունների զարգացման նոր փուլ.....	17
ՂԱՐԻԲԶԱՆՅԱՆ ԳԵՎՈՐԳ (ԵՊՀ) - Հայագգի վեզիրները Ցարիսկյան խալիֆայությունում.....	18
ՂԱԵԶՅԱՆ ԳՆԵԼ (ՀՄԻ) - Տրանսիսկյան մեծ հեղափոխությունը Ղուկաս Ինճիճյանի զննահարամամբ.....	20
ՍԱԼՈՅԱՆ ԱՐՄԱՆ (ՀՄԻ) - Գ.Ա.Օլիվիեի գեղեկությունները դրոյաահայերի մասին (XVIII դարի վերջին քառորդ).....	21
ՍԱՐՏՈՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ (ԵՀԱՀ) - Հաֆեզի առաջին դազալի առանձնահատկությունները.....	22
ՍԱՐՈՒՔՅԱՆ ԱՐՄԵՆ (ՀՅԹԻ) - Թորքիա-Իրան հակասությունները և հայաստանը արդի փուլում.....	23
ՍԵԼԻՔՅԱՆ ԿԱՐԻՆԵ (ՂԻ) - Հեղափոխական ժամանակաշրջանի (V դարի II կես - VI դար) դավանաբանական որոշ հարցերի շուրջ.....	23
ՍԵԼՔՈՆՅԱՆ ՀԱՍՄԻԿ (ԳԻ) - Յ.Վ. Գյոթեի «Ֆաուստի» հայերեն քարգմանությունների մի քանի խնդիրների շուրջ.....	24
ՍՈՎՍՏՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԱԻ) - Միսրանիի արքայադուհին՝ Հայկազուն նահապետների և արքաների ցանկում.....	25
ՇԱԳՈՅԱՆ ԳԱՅԱՆԵ (ՀԱԻ) - Հայկական հարսանիքի մի մոզական ծեսի ծիսա-առաստղաբանական եկրպրերպրի վերականգնման փորձ.....	27
ՈՍԿԱՆՅԱՆ ՎԱՐԳԱՆ (ԱԻ) - Dewrēš e'rd (եզդիական «Նորի սուրբը»).....	28
ՂՈՂՈՍՅԱՆ ՆՈՐԱՅՐ (ԵՊՀ) - Հնչյունական քարերակներից առաջացած գեղանունները հայերենում.....	29

ՌԱՍԱԶՅԱՆ ՍԱՄՎԵԼ (ԵՊՀ) - Ձիտ կերտարը <i>«Քրտողի» էդոսում.....</i>	30
ՌԱՏԱՅԵԼՅԱՆ ՔՐԻՍՏԻՆԵ (ԵՊՀ) - Արարական փոխառու- բյուրները Տուրուբերանի, Երևանի և Լոռվա հերիաթներում.....	30
ՍԱՀԱԿՅԱՆ ԼՈՒՍԻՆԵ, ՍԱՏԱՐՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԳԻ (ԵՊՀ) - <i>Ժամանակակից քուրքերենի դերբայների և նրանց դասավանդման մի քանի առանձնահատկությունների մասին.....</i>	31
ՍԱՐԳՍՅԱՆ ԱՐՏԱԿ (ԱԻ) - Տրդատ I Արշակունու հեպ կատված դպրանագիտական մի քանի հայոցերի շուրջ.....	32
ՍԱՏԱՐՅԱՆ ԱԼԵՔՍԱՆԳԻ, ՄԻՐԱԶՅԱՆ ՌՈՒՔԵՆ (ԵՊՀ) - <i>Աղոթքի և գիրքի փոխկադակցվածության մեկնաբանությունը Իբն Արաբիի «Տոտուս-ալ-Վիքամ»-ում.....</i>	34
ՎԱՐԳԱՆՅԱՆ ԳՈՀԱՐ (ԵՀԱՀ) - Նր. Աճառյանը՝ Պարսկաստանի կրոնական նոր ուղղությունների ուսումնասիրող.....	35
ՎԻՐԱՔՅԱՆ ԴԱՎԻԹ (ԵՊՀ) - Մուհամեդ Ալիի դերը Եգիպտոսի դպրություն մեջ.....	37
ՏՈՆԻԿՅԱՆ ՍՈՆԱ (ԵՊՀ) - Մուհամմադի գիշերային ձանադարհորդության դիցարանական վերլուծության հարցի շուրջ (աստիճանի միջոց).....	38
ՓԱՇԱՅԱՆ ԱՐԱՔՍ (ԱԻ) - «Իսլամական կոնֆերանս» կազմակերպության դիրքորոշումը դարաբառյան հակամարտության վերաբերյալ.....	39
ՕՏԱՆՅԱՆ ՄՈՒՐԱԳ - Նայաստանը հին աշխարհի գանակարգում.....	40
ՀԱՂԱՎՈՒՄՆԵՐ.....	41

Պատվեր 67:

Տպարանակ 100:

Տպագրված է «Գավիթ» ֆիրմայի տպարանում:
Երևան, Տերյան 72:

